School of Theology at Claremont
1001 1380858

WICHERS QUAESTIONES OVIDIANAE

PA
6537
W5

GERMAN

LIBRARY

Southern California
SCHOOL OF THEOLOGY
Claremont, California

Aus der Bibliothek
von
Walter Bauer

geboren 1877
gestorben 1960

Theology Library
SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT
California

De dissertatione probanda ad ordinem philosophorum rettulerunt M. Pohlenz et R. Reitzenstein.

Examen rigorosum habitum est ante diem VIII Id. Dec. anni MCMXVI.

Parentibus meis.

I.

De Artis amatoriae Ovidianae tertii libri compositione et inventione.

Ovidi Ars amatoria ita est instituta, ut primo et secundo libro iuvenes, tertio puellae praeceptis instruantur. Poetam autem initio iuvenes solos artem amandi docere in animo habuisse et postea demum, cum priores Artis libros iam confecisset, consilium Artis puellis quoque scribendae cepisse ea ex re elucet, quod nullo primi et secundi libri loco se puellis quoque praecepta daturum esse commemorat; immo in primi libri prooemio et dispositione puellas omnino neglegens iuvenes solos respicit, librum quoque secundum sollemni peroratione concludit, necnon Alexandrinorum poetarum more nomen operi subscribit[1]). Tertium igitur Artis librum poeta, cum postea ad Artem iam confectam addat, novo prooemio ornat atque omnino tamquam perfectum atque absolutum carmen scribit. Cum autem tertio in libro Ovidius ipse dispositionem praeceptorum non proponat, ut in primo libro fecerat (vv. 35—40), quaerendum est, quomodo hoc in libro praecepta disposuerit. Quare compositionem tertii libri penitus perscrutari mihi proposui, praesertim cum Tolkiehnius[2]), qui in prioribus Artis libris ordine singulorum praeceptorum mutando disposi-

1) cf. Pohlenz, De Ovidi carminibus amatoriis. Progr. Gott. 1913 pag. 17 sqq.

2) cf. Tolkiehn, Neue Jahrbücher 1903 pag. 326 sqq.

tioni mederi conatur, hunc ipsum librum, cum poeta persaepe alterum praeceptum alteri sententiarum conexui minime studens adiungat, praepropere ab Ovidio conscriptum esse pronuntiet. Anquiramus igitur, qua ratione et quo consilio Ovidius singula praecepta inter se coniungat; simul autem, quo melius eius artem componendi perspiciamus, unde poeta haec praecepta hauserit, investigemus. Qua de re me non sine fructu disputaturum esse eo magis spero, quod etiam Brandtius [1]), qui imprimis rerum difficultates explicare studet neque, ut ipse dicit [2]), more philologorum Ovidianae Artis amatoriae commentarium scribere vult, perpauca de fontibus, ex quibus poeta praecepta repetiverit, annotat.

Priusquam autem ad praecepta ipsa, quibus poeta puellas instruit, accedamus, nonnulla de prooemio (vv. 1—100) disserenda sunt. Hoc enim prooemium poeta composuit ad exemplar primi libri prooemii, in quo primum, quid sibi proposuerit, indicat (vv. 1—24), deinde non deo, sed usui has artes se debere profitetur, Venerem tamen, ut proposito adsit, orat (vv. 25—30), denique, quibus Ars legenda sit, significat (vv. 31—34). Easdem prooemii partes in tertio quoque libro invenimus, sed pluribus verbis atque sententiis exornatas. Qui versus accuratius sunt explicandi, quia nonnullas difficultates praebent.

Primum igitur poeta, quid sibi proposuerit, ostendit (vv. 1—42), cum puellis quoque, ut paribus armis cum iuvenibus pugnent, arma se daturum esse dicit. Explicat autem, cum facile quispiam dicat periculum esse, „ne virus anguibus addatur“, crimen paucarum puellarum in omnes transferendum non esse, quod feminis sceleratis

---

1) cf. P. Ovidi Nasonis de Arte amatoria libri tres erklärt von P. Brandt Lips. 1902.

2) cf. praef. pag. V. VI.

velut Helenae, Clytaemnestrae, Eriphylae honestissimae atque fidelissimae ut Penelopa, Laodamia, Alcestis, Euadne opponendae sint. Quibus etiam Virtutem ipsam, cum cultu atque nomine femina sit, adnumerandam esse poeta affirmat (vv. 1—24). Iam poeta, postquam quod quispiam contra dicere posset refellit, ad propositum suum reversus se in Arte sua non illarum heroidum mentes, sed nihil nisi lascivum amorem praecepturum esse dicit atque his verbis aperte pronuntiat, quid sibi proposuerit (v. 28): „femina praecipiam quo sit amanda modo“ (vv. 25—28). Adhuc Ovidi verba, etsi non omnes viri docti ita interpretantur[1]), mea quidem sententia perspicua sunt. Sed difficultatem quandam interpretandi praebent versus, qui sequuntur (29. 30): „femina nec flammas nec saevos discutit arcus; parcius haec video tela nocere viris“. Brandtii explicationem, cum valde artificiosa sit, Tolkiehnius[2]) iam refutavit; quod autem Tolkiehnius ipse putat, praecipue propter versus 29. 30 totam partem (sc. vv. 25—30) delendam esse, id falsum esse mihi videtur, quia hoc modo contextus orationis conturbatur neque est, quare versus deleantur. Immo id constare mihi videtur Ovidium his versibus (29. 30) transitum sibi parare ad sententiam, quae sequitur, qua viros saepe feminas deserere atque fallere multis verbis ostendit. Quid igitur poeta his verbis dicere vult? Flammas atque arcus Cupidinis arma (cf. am. I, 15, 27 „donec erunt

1) Brandtius (ad vv. 1—100) versus 25—28 alterum argumentum praebere, quo poeta illud „quid virus in anguis adicis?“ (v. 7) refellat, arbitratur. Versus autem 25—28 argumentum, quod ad versum 7 spectat, omnino non praebent, sed nihil aliud quam propositum poetae accuratius explicant. Neque vero versus 29—42 tertium argumentum, quod ad versum 7 spectat, ut Brandtius putat, introducunt; immo poeta, postquam quod quispiam contra dicere posset refutavit (vv. 9—24) et ad propositum rediit (vv. 25—28), illud „femina quo sit amanda modo“ se docere necesse esse probat (vv. 29—42).

2) cf. l. l. pag. 336[1].

ignes arcusque Cupidinis arma"), quibus deus hominibus ardorem atque aestum amandi iniciat, in mentem nobis redigere omnes, qui his versibus operam navaverunt, perspexerunt. Cardo autem vertitur in verbo illo „discutit". Verbum enim „discutere" idem dicere vult atque verba „diffringere, dirumpere, quatiendo delere", quo modo Ovidius semper fere hoc verbo usus est (cf. Th. l. l. V, 1372, qui ad hanc verbi „discutere" significationem hunc quoque Artis locum altero am. III, 9, 8 „fractos arcus" illustratum affert). Quodsi feminam flammas atque arcus, Cupidinis arma, non dirumpere profitetur Ovidius, his verbis dicere vult feminam contra amorem non satis esse armatam neque ardorem aestumque amandi abicere posse. Viris autem haec Cupidinis tela omnino parcius nocere poeta altero versu affirmat (v. 30): „parcius haec video tela nocere viris". Cui cogitationi bene versus, qui sequuntur, adiunguntur, quibus poeta saepe viros (cum illis tela Cupidinis parcius noceant) neque vero feminas (quae ardorem atque aestum amandi abicere non possunt) fallere dicit (v. 31 sq.): „saepe viri fallunt, tenerae non saepe puellae paucaque, si quaeras, crimina fraudis habent". Viros enim persaepe feminas fallere poeta in sequentibus versibus exemplis ex Epistulis amatoriis allatis comprobare studet; Iason enim Medeam, Theseus Ariadnam, Demophoon Phyllida, Aeneas Elissam[1]) decepit. Omnino autem his versibus poeta demonstrare vult puellis, cum persaepe a viris deserantur, opus esse praeceptis suis, quibus „femina quo sit amanda modo" (v. 28) docere studet. Ovidius ipse in fine huius partis feminis Arte sua opus esse dicit atque ita transitum sibi parat ad alteram prooemii partem (v. 41 sq.): „quid vos perdiderit, dicam: nescistis amare; defuit ars vobis: arte perennat amor".

1) Alludit poeta ad verba ab Ariadna et Elissa in illis epistulis scripta; conferas enim v. 36 ~ ep. X, 129; v. 40 ~ ep. VII, 195.

Deinde in altera prooemii parte (vv. 43—56) poeta dicit puellas nunc quoque artem amandi nescituras fuisse, nisi a Venere ipsa admonitus esset, ut iuvenibus optime praeceptis instructis etiam puellis Artem [1]) scriberet. Eodem quoque primi libri prooemii loco, quamquam non deum, sed usum auctorem operis esse dixerat, tamen Venerem, ut proposito suo adesset, oraverat. Venerem igitur hoc quoque loco invocat, sed rem ita perapte variat, ut deam ipsam sibi visam esse et causam puellarum suscepisse fingat.

Tum in tertia prooemii parte (vv. 57—100) puellas adhortatur, ut praecepta sua sequantur [2]), atque initio huius partis, quibus puellis Ars legenda sit, dilucide significat. Ut enim eodem primi libri prooemii loco matronas deterruit, ne Artem suam, quae ad concessam Venerem spectaret, legerent (v. 31 sq.): „este procul, vittae tenues, insigne pudoris, quaeque tegis medios instita longa pedes!“, ita hoc quoque loco, ne quis dicat se uxores ad moechandum incitavisse, has ab opere suo removet (v. 57 sq.): „dum facit ingenium, petite hinc praecepta, puellae, quas pudor et leges et sua iura sinunt!“

Hanc autem partem poeta sententiis exornat, quas persaepe in elegiacorum carminibus invenimus. Primum quidem multis verbis puellas admonet, ut dum aetas vigeat, aetate, quae celerrime effugiat, utantur. Quod praeceptum persaepe apud elegiarum poetas occurrit (cf. Tib. I, 8, 47 sq.; Prop. IV, 5, 59 sq.; Ov. a. a. II, 669 sqq.). Sed Ovidius, cum haec verba scriberet, imprimis Tibulli

---

1) Tertium librum quasi palinodiam esse vult Ovidius: cf. vv. 49. 50.

2) Tertia huius prooemii pars *προτρεπτικός* est, quo poeta puellas ad amorem incitat. Persaepe enim *προτρεπτικοί* initio Artium inveniuntur; cf. imprimis epistulam illam arti rhetoricae Anaximeneae praemissam.

carminis (I, 4) locum memoria tenuisse videtur[1]), qui hoc praeceptum multis quoque et iisdem exemplis comprobare studet. Quod eo verisimilius est, quod Tibullus hoc in carmine Priapum Maratho artem quoque amandi praecipientem facit. Ut enim Tibullus Maratho, sic Ovidius puellis aetate utendum esse docet (Tib. v. 27 at si tardus eris errabis. transiet aetas quam cito! ~ Ov. v. 65 utendumst aetate: cito pede labitur aetas). Uterque autem poeta aetatem celerrime effugientem cum floribus, qui celerrime ipsi quoque florere desinunt, comparat (Tib. v. 29 sq. quam cito purpureos deperdit terra colores, quam cito formosas populus alta comas ~ Ov. v. 67 sq. hos ego, qui canent, frutices violaria vidi, hac mihi de spina grata corona datast). Tibullus Maratho, Ovidius puellis tempus ante oculos ponit, quo, si nunc fastum atque superbiam prae se ferant, ab omnibus desertae atque inopes futurae sint (Tib. v. 33 sq. vidi iam iuvenem, premeret cum serior aetas, maerentem stultos praeteriisse dies ~ Ov. v. 69 sq. tempus erit, quo tu, quae nunc excludis amantes, frigida deserta nocte iacebis anus). Illo autem tempore formam atque pulchritudinem, ut angues pelle abiecta novam pulchritudinem induant, recuperari non posse uterque poeta affirmat (Tib. v. 35 sq. crudeles divi! serpens novus exuit annos: formae non ullam fata dedere moram ~ Ov. v. 77 sq. anguibus exuitur tenui cum pelle vetustas . . . nostra sine auxilio fugiunt bona: carpite florem, qui, nisi carptus erit, turpiter ipse cadet). Quo serpentis exemplo dilucide effici mihi videtur Ovidium hoc loco Tibullum auctorem secutum esse. Ad hanc autem adhortationem poeta alteram adiungit, qua puellis suadet, ut exempla dearum imitentur neque viris gaudia negent. Hanc quoque sententiam[2]) in elegia iam excul-

1) cf. Fr. Wilhelm „Zu Tibull (I, 4)“ Satura Viadrina. Vratislav. 1896 pag. 48.

2) cf. Eurip. Hipp. 433 sqq.

tam invenimus. Simili enim modo Propertius levitatem Cynthiae ea re excusat, quod deae, quas imitata sit, aliter se non gerant (II, 32, 33sqq.): „ipsa Venus fertur corrupta libidine Martis, nec minus in caelo semper honesta fuit, . . . (55) dic mihi, quis potuit lectum servare pudicum, quae dea cum solo vivere sola deo? . . . (61) quod si tu Graias es tuque imitata Latinas, semper vive meo libera iudicio“. Ovidius ipse iam hanc sententiam in primo Artis libro affert, ubi iuvenes admonet, ut Iovis exemplum sequantur (v. 635sq.): „per Styga Iunoni falsum iurare solebat Iuppiter: exemplo nunc favet ipse suo“. Iocose autem in fine huius partis poeta enuntiat puellis, ut decipiantur a viris, damnum timendum non esse, cum „nihil inde depereat“. Quam sententiam poeta hoc Artis loco ex carmine Amorum (II, 2) repetit, ubi puellam a servo custodiri necesse non esse his verbis demonstravit (v. 11sq.): „vir quoque non sapiens: quid enim servare laboret, unde nihil, quamvis non tueare, perit?“ Idem in carmine Priapeo (III) quoque invenimus: „obscure poteram tibi dicere: ‘da mihi, quod tu des licet assidue, nil tamen inde perit’“. Puellas autem hoc modo, ut Artem sequerentur, adhortatus poeta ad praecepta ipsa duobus versibus (99. 100) transit.

Quae praecepta si percurrimus, in duas partes dividere possumus: priore parte amatoris nondum ratione habita poeta puellas docet, quomodo amabiles fiant (vv. 101—380), posteriore puellis praecipit, qua ratione amator tractandus sit (vv. 381—808). Alio quoque modo has partes inter se differre postea videbimus. Sed ut melius perspiciamus, cur poeta ita haec praecepta instituerit, a posteriore praeceptorum serie (vv. 381—808) ordiamur.

Singula autem huius partis praecepta perlustremus.

vv. 381—432.

Quam poeta ita incipit, ut puellas amatorem quaerere iubeat. Enumerantur igitur loca, quibus puellae amatores reperire possint. Eodem modo in primo Artis libro, ubi iuvenes docet, inde initium praeceptorum facit Ovidius, ut iuvenibus monstret, quibus locis puellas invenire possint. Haec autem praecepta, quae tertio in libro puellis dat, illi primi libri parti (vv. 41—170) respondent. Puellas enim eadem loca adire iubet, in quae ut ventitent, iuvenibus quoque suadet. Utroque loco amantes imprimis frequentare iubet Ovidius porticus, Pompei (III, 387 sq. at licet et prodest Pompeias ire per umbras, virginis aetheriis cum caput ardet equis ~ I, 67 sq. tu modo Pompeia lentus spatiare sub umbra, cum sol Herculei terga Leonis adit), Apollinis templi (III, 389 visite laurigero sacrata Palatia Phoebo ~ I, 73 sq. quaque parare necem miseris patruelibus ausae Belides et stricto stat ferus ense pater), Octaviae (III, 391 quaeque soror coniunxque ducis monimenta pararunt ~ I, 69 sq. aut ubi muneribus nati sua munera mater addidit, externo marmore dives opus). Accedunt ut in primo libro Isidis templum (III, 393 visite turicremas vaccae Memphitidos aras ~ I, 77 nec fuge linigerae Memphitica templa iuvencae) et theatra (III, 394 visite conspicuis terna theatra locis ~ I, 89 sqq. sed tu praecipue curvis venare theatris . . .) et spectacula gladiatoria (III, 395 spectentur tepido maculosae sanguine harenae ~ I, 164 sparsaque sollicito tristis harena foro) et circus (III, 396 metaque ferventi circueunda rota ~ I, 135 sqq. nec te nobilium fugiat certamen equorum . . .).

Ut autem illo primi libri loco iuvenes puellas, cum non sua sponte ad iuvenes veniant, locis illis, quae supra enumeravit, quaerere iubet (v. 43 sq.): „haec tibi non tenues veniet delapsa per auras: quaerendast oculis apta puella tuis“, ita tertio in libro praeceptum dat,

quod illi respondet, cum puellis suadet, ut in conspectum iuvenum se conferant et semper hamum iaciant (v. 421 sqq.): „se quoque det populo mulier speciosa videndam: quem trahat, e multis forsitan unus erit ... (425) casus ubique valet: semper tibi pendeat hamus“. Puellas enim in publicum prodire necesse esse multis verbis explicat Ovidius, cum dicit faciem bonam, si lateat, non secus fructu carere atque cantores aut pictores aut poetas, qui in obscuro vitam agant, cum nemo ignoti cupidinem habeat (v. 397 sq.): „quod latet, ignotumst: ignoti nulla cupido; fructus abest, facies cum bona teste caret“. Quae sententia fortasse nata est ex illo Graecorum proverbio *τῆς λανθανούσης μουσικῆς οὐδεὶς λόγος*[1]), quod Ovidius ipse hoc loco affert his verbis (v. 400): „non erit ignotae gratia magna lyrae“.

vv. 433—466.

Perapte autem illi praecepto, quo puellas, ut amatorem reperiant, in publicum prodire iubet, capitulum adiungit Ovidius, quo puellas cuilibet iuveni amorem praebere vetat. Imperat enim puellis, ut aditum virorum defugiant, qui corpora ultra modum exornent et ut feminae compti incedant (v. 433 sq.): „sed vitate viros cultum formamque professos, quique suas ponunt in statione comas!“ Hi enim, ut poeta affirmat, cum levitatem atque iactationem prae se ferant, fideliter puellam amare nesciunt. Hoc autem praeceptum respondet illi primi libri praecepto, quo iuvenes ipsos corpora ultra modum ornare vetat (v. 505 sq.): „sed tibi nec ferro placeat torquere capillos, nec tua mordaci pumice crura teras ... forma viros neclecta decet“. Certe haec praecepta artissime cohaerent. Neque tamen Ovidium hic ipsius praeceptum in suum usum convertisse puto, immo Ovidium hoc argumentum iam ab aliquo auctore

1) cf. P. Ovidii Nasonis opera omnia ed. Burmannus I. pag. 684 (ad versum 400).

accepisse credo. Idem enim argumentum in Aristaeneti epistulis (I, 27) invenitur: fabulantur duae meretrices, cum altera alterius animum advertit ad iuvenem, qui eam cupit, sed illa iuvenem propter nimium ornatum atque cultum spernit: *πρὸς τῆς Ἀφροδίτης, ὦ φίλη, σὲ ποθῶν οὗτοσὶ προσάδων παρέρχεται καὶ μορφῆς οὐκ ἀφυῶς ἔχων. ὡς εὐπάρυφον τὸ ϑερίστριον καὶ ποικίλον ταῖς ἀπὸ κερκίδος γραφαῖς ... νὴ τοὺς Ἔρωτας, εἶπεν, ἀποστρέφομαι δὲ τὸν νέον καίπερ ὄντα καλὸν, ὅτι φυσῶν αὐτὸς ἑαυτὸν οἴεται μόνος ἀξιέρα-στος εἶναι ταῖς γυναιξὶ καὶ πρεπόντως τῷ κάλ-λει ποϑεῖσϑαι.* Quam Aristaeneti epistulam cum hoc Artis praecepto multisque elegiarum et epigrammatum locis comparat Gollnisch[1]), ut recuperet elegiam Alexandrinorum poetarum. Sed praeter hoc Ovidianum praeceptum nullum illorum elegiarum et epigrammatum locorum, in quibus nihil nisi cultus atque ornatus amantis describitur, cum illa Aristaeneti epistula comparari posse optimo iure Heinemannus demonstravit[2]). Ipse autem vir doctissimus talia a lenarum et in comoediis et in vita praeceptis aliena non fuisse pro certo habet, praesertim cum in Luciani meretricum dialogis idem fere meretrix filiam doceat (VII, 4): *καὶ τοιούτοις* (sc. *οὐ πάνυ μορφῆς εὐφυῶς ἔχουσι*) *συγκαϑεύδειν δεήσει; — μάλιστα, ὦ ϑύγατερ· οὗτοι μέντοι καὶ πλείονα διδόα-σιν. οἱ καλοὶ δὲ αὐτὸ μόνον καλοὶ ϑέλουσιν εἶναι.* Cum autem alia quoque praecepta ex comoediis in Artem amatoriam fluxisse constet — quod per Alexandrinos poetas factum esse mihi quidem Leo[3]) persuasit — sane hoc est concedendum.

Sed postquam huic praecepto ita maiorem vim ad-

1) cf. Gollnisch, Quaestiones elegiacae. Diss. Vratisl. 1905 pag. 66 sq.

2) cf. Heinemann, Epistulae amatoriae quomodo cohaereant cum elegiis Alexandrinis. Argentorati 1910 pag. 86 sqq.

3) cf. Leo, Plaut. Forsch.[2] pag. 146 sqq.

didit, ut fieri posse affirmaret, ut cultissimus virorum fur esset (vv. 441—452), etiam aliud Ovidius adicit (vv. 453—466)[1]). Puellas enim monet, ut ex alterius querelis viros fallaces timere discant (v. 455): „discite ab alterius vestris timuisse querelis: ianua fallaci ne sit aperta viro!“ Hoc praeceptum Ovidius formavisse mihi videtur ex similibus adhortationibus, quae in elegiis inveniuntur. Simili enim modo Propertius puellas adhortatur, ut a viris desertae ex suo ipsius malo discant (II, 21, 15sq.): „ah nimium faciles aurem praebere puellae, discite desertae non temere esse bonae“ (cf. II, 28, 28 credet et illa suo docta puella malo), sed etiam ex alterius malo Propertius amicum discere iubet (III, 11, 8): „tu nunc exemplo disce timere meo“.

vv. 467—498.

Iam puellam, cum in publicum prodierit, ab iuvene aliquo amari fingendum est. Iuvenibus autem in primo Artis libro poeta suasit, ut priusquam puellam ipsam alloquerentur, epistulam ad eam scriberent. Puellis igitur, cum ille novus amator epistulam scripserit, hoc loco praecipit, qua ratione epistulam ad amatorem rescribant.

Haec autem praecepta illis, quibus iuvenes in primo Artis libro (vv. 437—486) instruxit, respondent. Iisdem etiam verbis, quibus in primo libro de epistulis praecipere incipiens iuvenibus imperat, ut „cera vadum temptet rasis infusa tabellis“ (v. 437), tertio in libro uti-

1) In versu 454 codices habent „a multis“, quae verba sensum omnino non praebent. Conicit Merkelius „armillis“, ut illa sententia, qua Ovidius in antecedentibus versibus pronuntiat fieri posse, ut cultissimus virorum fur sit, continuetur. Quam ad sententiam non bene quadrant exempla Thesei atque Demophoontis, qui feminas deseruerunt. Quare lepidissimam Ehwaldii coniecturam sequor: „a! multi“. Sic enim Ovidi verba ad viros fallaces pertinent, ad quos etiam exempla Thesei atque Demophoontis spectant.

tur, ut huius partis praecepta instituat (v. 469): „verba vadum temptent abiegnis scripta tabellis“. Cum iuvenibus commendet, ut blanditias atque ficta amantum verba scribant (v. 439sq.): „blanditias ferat illa tuas imitataque amantum verba, nec exiguas, quisquis es, adde preces“, puellas, quod praeceptum illi respondet, monet, ut ex epistulis exquirant, utrum iuvenis inania verba fingat an ex animo roget (v. 471sq.): „inspice, quodque leges, ex ipsis collige verbis fingat an ex animo sollicitusque roget“. Quod autem puellas rescribere iubet (v. 475sq.): „sed neque te facilem iuveni promitte roganti nec tamen e duro, quod petit ille, nega! fac timeat speretque simul!“, non ex illa primi libri parte fluxit, sed ex notissima elegiacorum sententia natum est, quam Ovidius ipse in Amorum carmine his verbis reddit (II, 19, 5): „speremus pariter, pariter metuamus amantes“. Hanc enim sententiam poeta in usum puellarum convertit. Sed alia praecepta, quae in primo Artis libro iuvenibus dedit, hic in puellas transfert. Ibi enim iuvenes adhortatus est, ut consueta verba scriberent (v. 467sq.): „sit tibi credibilis sermo consuetaque verba, blanda tamen, praesens ut videare loqui“, quod tertio in libro puellis quoque commendat (v. 479sq.): „munda sed e medio consuetaque verba, puellae, scribite: sermonis publica forma placet“. Iuvenibus, priusquam epistulam scriberent, ut ceram polirent, suasit (II, 395sq.): „et quotiens scribes, totas prius ipse tabellas inspice: plus multae, quam sibi missa, legunt“, id quod puellas facere iubet his verbis (v. 495sq.): „nec nisi deletis tutum rescribere ceris, ne teneat geminas una tabella manus“.

vv. 499—524.

Sequenti autem parte puellis imperat, ne iram in vultu habeant neve fastidiosae aut maestae videantur. Sed hac in parte id agi, ut amator a puella alliciatur.

ex ipsius poetae verbis concludere possumus. Ovidius enim ipse haec praecepta ad amorum prolusionem, ut ita dicam, spectare pronuntiat (v. 515): „sic ubi prolusit, rudibus puer ille relictis spicula de pharetra promit acuta sua“. Altero etiam loco puellis amatorem alliciendum esse aperte atque dilucide dicit (v. 510): „comibus est oculis alliciendus amor“. Rem ita se habere ea quoque ex re cognoscitur, quod nonnulla huius partis verba respiciunt ad primi Artis libri locum, ubi id spectat poeta, ut iuvenis alliciat puellam. Iuvenes enim, ut praeter epistulas etiam facie animum puellae commoveant, unaquaque occasione in conspectum puellae se conferre et eam respicere iubet (v. 499sq.): „illam respicias, illam mirere licebit, multa supercilio, multa loquare notis“, cui respondet, quod hoc loco puellis suadet his verbis (v. 513sq.): „spectantem specta, ridenti mollia ride! innuet: acceptas tu quoque redde notas“. Quae verba ad nihil aliud nisi ad amorum prolusionem mihi spectare videntur. Perapte igitur haec pars ad antecedentem se applicat. Fingendum enim est puellam praeceptis poetae obsecutam ad iuvenem rescripsisse. Nunc vero, cum sit tempus cum amatore ipso congrediendi, puella instruitur, quibus moribus amator alliciendus sit.

Sed ut tale quid hoc in amoris statu doceret, altero primi Artis libri praecepto, in quo item de puella allicienda agitur, Ovidius incitatus est. In fine enim primi Artis libri iuvenes adhortatur Ovidius, ut priores precibus puellam adeant, quas preces comiter excipere puellas deceat (v. 709sq.): „vir prior accedat, vir verba precantia dicat: excipiat blandas comiter illa preces“. Qua re poeta certe adductus est, ut hoc loco, ubi qua ratione iuvenis puellae capiendus sit docet, puellis amatorem comibus oculis alliciendum esse diceret (v. 510): „comibus est oculis alliciendus amor“. Praeterea illo primi libri loco iuvenibus suadet, ut pedem referant,

si puella precibus fastidiosa reddatur (v. 715sq.): „si tamen a precibus tumidos accedere fastus senseris, incepto parce referque pedem“. Quod praeceptum tertio in libro poetae ante oculos versatur, cum puellis, ne iuvenem deterreant, fastum evitandum esse docet his verbis (v. 509sq.): „nec minus in vultu damnosa superbia vestro . . . odimus immodicos (experto credite!) fastus: saepe tacens odii semina vultus habet“.

Sed amplificat poeta hanc doctrinam ita, ut puellis iram[1]) quoque atque maestitiam idoneam non esse doceat, quibus puellae amatorem alliciant.

vv. 525—576.

Iam puella cum amatore ipso congressa admonenda est, qua ratione amatorem, ut eum sibi assuescat, tractare debeat. Ac primum poeta puellas docet non ab omnibus amatoribus munera postulanda esse, sed quem ad usum quisque aptus sit, inquirendum esse (vv. 525—554).

Ut hoc praeceptum Arti insereret, certe poeta elegiacorum argumento illo incitatus est, quo poetae, quia carmina nihil contra munera divitis apud puellas agunt, de avaritia puellarum conqueruntur (cf. Tib. II, 3, 49sqq., II, 4, 13sqq.; Prop. II, 16, 11sqq., III, 13; Ov. am. III, 8; a. a. I, 418sqq.). Tibulli quoque exemplar Ovidium adducere poterat, qui in illo carmine, ubi Priapum

1) Illud autem de ira praeceptum, quo puellas tamquam irae remedium speculum adhibere iubet, quod iterum exemplo Palladis, quae, cum in aqua tibia vultum tumere videat, tibiam abicit, illustrat, Heinemannus (l. l. p. 46sqq.) cum Philostrati epistulis 24 (54) et 25 (55) comparat. Aliis philosophorum atque rhetorum locis in comparationem vocatis (conferas imprimis Plut. de coh. ira 456b) utrumque Ovidium et Philostratum ex rhetorum libris, qui ad sermones philosophorum spectent, pendere putat vir doctissimus. Hoc dictum ad Sotionem, Ovidi aequalem, referendum esse opinatur Rabbow (Antike Schriften zur Seelenheilung pag. 77). — Videmus igitur Ovidium illud primi libri praeceptum aliis quoque sententiis exornavisse.

Maratho artem amandi praecipientem facit (I, 4), munera ab amatoribus poscenda non esse iam docuerat. Ovidium enim cum Tibulli carmen memoria tenuisse, tum ex elegiacorum argumento illo, quod suo more in Amorum carmine leviter variat, pendere videbimus. Cum enim elegiarum poetae puellas omnino vituperent, quod munera ab amatoribus postulent, Ovidius in carmine Amorum (I, 10), postquam hoc argumento usus avaritiam puellae obiurgavit, rem ita variat, ut scribat non tam indignum esse a divite praemia posci, sed a poetis nihil nisi carmina poscenda esse; nam omnino „quod quis habet, dominae conferat omne suae“ (v. 58). Quam ad sententiam poeta hoc Artis loco respicit, cum puellas inspicere iubet, quem ad usum quisque aptus sit (v. 529 sq.): „vos quoque, de nobis quem quisque erit aptus ad usum, inspicite et certo ponite quemque loco“. Ut illo in carmine a divite munera posci indignum non esse (v. 53 sq. nec tamen indignumst a divite praemia posci: munera poscenti quod dare possit, habet), sed a poetis carmina tantum, quae famam parent, exspectanda esse dicit (v. 59 sq. est quoque carminibus meritas celebrare puellas: dos mea! quam volui, nota fit arte mea ... carmina quam tribuent, fama perennis erit), sic hoc quoque Artis loco idem omnibus puellis commendat his verbis (v. 531 sqq.): „munera det dives; ius qui profitebitur, adsit; ... carmina qui facimus, mittamus carmina tantum ... nos facimus placitae late praeconia formae“. Sed Tibulli quoque carmen Ovidium in animo habuisse ea ex re elucere mihi videtur, quod hoc loco multis verbis puellas orat, ut praecipue poetis faciles sint (v. 547 sq.): „vatibus Aeoniis faciles estote, puellae: numen inest illis, Pieridesque favent“, quos Tibullus quoque illo loco, quo munera poscenda non esse docet, multis versibus laudaverat (v. 61 sq.): „Pieridas, pueri, doctos et amate poetas, aurea nec superent munera Pieridas“.

Cum tamen Ovidius hic etiamnunc in ea parte praeceptorum versetur, qua prima amoris tempora tractat, generale illud praeceptum ita commutat, ut certe initio munera poscere puellas vetet, ne amatorem, priusquam sibi assueverint, deterreant (v. 553 sq.): „dissimulate tamen nec prima fronte rapaces este: novus viso casse resistet amans“. Qua tamen in re iterum praecepto utitur, quod iam in Amorum carmine, ubi lena puellam malis praeceptis instruit, scripserat (I, 8, 69 sq.): „parcius exigito pretium, dum retia tendis, ne fugiant; captos legibus ure tuis!“

Accedit aliud praeceptum: poeta puellis suadet, ut rationem habeant diversarum amatorum aetatum, nam (v. 557 sq.): „nec stabilis animos annis viridemque iuventam ut capias, idem limes agendus erit“ (vv. 555—576). Quod praeceptum sine dubio ex primo Artis libro natum est, ubi iuvenibus quoque praecipit Ovidius, ut rationem capiendi diversis puellarum annis accommodent (v. 765): „nec tibi conveniet cunctos modus unus ad annos“.

Hoc autem praeceptum poeta in tertio libro ita illustrat, ut iuvenem, qui primum in castra Amoris venerit, longe aliter puellis tractandum esse atque veterem militem demonstret. Discrimen inter amorem iuvenis atque veteris militis exstare elegiaci saepe commemorant. Propertius iam, qui suum amorem cum iuvenis amore comparat, iuvenis amorem opponit seriori amori (II, 4, 3 sqq.): „at veluti primo taurus detrectat aratra, post venit assueto mollis ad arva iugo, sic primo iuvenes trepidant in amore feroces, dehinc domiti post haec aequa et iniqua ferunt“. Ut taurus iugum sic iuvenis rudis atque inexpertus amorem detrectare studet, cum postea aequa iniqua ferat. Idem fere discrimen inter iuvenis atque veteris militis amorem legimus apud Ovidium, etsi ea in re discrepat a Propertio, quod hic iuve-

nem initio amorem omnino aegre ferre dicit[1]), Ovidius autem affirmat perfacile fieri posse, ut iuvenis ad aliam puellam se convertat. Puellis enim suadet Ovidius, ut iuvenem primo amore inflammatum tueantur atque sibi assuescant (nam in his educandis puellis quoque usui est, quod iuvenibus in fine secundi libri affirmaverat (v. 701sq.): „at Venerem quicumque voles adtingere seram, si modo duraris, praemia digna feres"), cum vetus amator, qui in amore expertus est, aequa iniqua ferat (v. 559sqq.: „hic rudis et castris nunc primum notus Amoris . . . te solam norit, tibi semper inhaereat uni: cingendast altis saepibus ista seges . . . ille vetus miles sensim et sapienter amabit . . . hic fera composita vulnera mente feret".

vv. 577—610.

Iam puella amatorem, cum illum apta ratione tractaret, sibi assuevit atque conciliavit. Nunc poeta eam docet, quomodo amor iuvenis retineri possit. Poeta igitur puellam, ut amor iuvenis incitetur neve oblanguescat, nonnunquam iuveni repulsam affere et coram amatore timorem custodiae fictae simulare iubet.

Quod praeceptum item ex carmine Amorum derivatum est, ubi poeta pertractat, quod iam in Philodemi epigrammatibus invenimus ita dicentis (A. P. XII, 173, 5): *οὐ γὰρ ἕτοιμα βούλομαι, ἀλλὰ ποθῶ πᾶν τὸ φυλασσόμενον* (cf. Pauli Silentarii epigramma A. P. V, 218 *ἡδὺ λαθεῖν φυλάκων τε παναγρέα κανθόν ἀλύξαι· φώρια δ' ἀμφαδίων λέκτρα μελιχρότερα*). Hac enim sententia Ovidius Tibullum auctorem secutus[2]), qui illud

1) Hanc quoque sententiam apud Ovidium invenimus, qui Phaedram ad Hippolytum scribentem facit (ep. IV, 21sqq.): „scilicet ut teneros laedunt iuga prima iuvencos, frenaque vix patitur de grege captus equus, sic male vixque subit primos rude pectus amores, sarcinaque haec animo non sedet apta meo".

2) cf. Pohlenz, Progr. Gott. 1913 p. 11.

duri viri argumentum in contrarium commutans a viro incauto petit, ut puellam, ne peccet, custodiat, in Amorum carmine (II, 19) ita utitur, ut virum stultum oret, ut sibi saltem puellam custodiat, nam „quod licet, ingratumst; quod non licet, acrius urit ... et faciat voto rara repulsa locum“ (v. 3 sqq.). Quod carmen Ovidius hoc Artis loco sequitur et quod illo in carmine a stulto viro petiverat, hic omnibus puellis commendat (v. 579 sq.): „quod datur ex facili, longum male nutrit amorem: miscendast laetis rara repulsa iocis“. Singulae quoque artes, quibus amorem iuvenis incitare puellas docet, magnam partem ex illo Amorum carmine manaverunt. Ibi stulti viri puellae commendavit, ut, si amorem suum retinere vellet, saepe se excluderet (v. 20 sqq.): „saepe rogata nega et sine me ante tuos proiectum in limine postis longa pruinosa frigora nocte pati! sic mihi durat amor longosque adolescit in annos“, quod hoc loco in usum omnium puellarum convertit his verbis (v. 581 sq.): „ante fores iaceat, ‘crudelis ianua!’ dicat multaque summisse, multa minanter agat!“ Illa autem adhortatio, qua puellas iniuria quoque amatorem incitare iubet (v. 597 sq.): „quamlibet extinctos iniuria suscitat ignes; en ego confiteor: non nisi laesus amo“ respicit ad id, quod illo in carmine Corinnae laudi dat his verbis (v. 8 sqq.): „nil ego, quod nullo tempore laedat, amo. viderat hoc in me vitium versuta Corinna . . . a! quotiens finxit culpam, quantumque licebat insonti, speciem praebuit esse nocens“. Sed addit quoque praeceptum, quod non ex illo de stulto viro carmine natum est, sed ex alio Amorum carmine in Artem manavit; nam in carmine I, 8 lena, quam poeta puellam malis praeceptis instruentem facit, iam docet rivalem puellae fingendum esse, ut amor iuvenis longius duret (v. 95 sq.): „ne securus amet nullo rivale, caveto: non bene, si tollas proelia, durat amor“, quod praeceptum hoc

Artis loco iterat Ovidius (v. 593sq.): „postmodo rivalem partitaque foedera lecti sentiat! has artes tolle: senescit amor“. Quod autem a stulto viro petit, ut sibi saltem puellam custodiat *οὐ γὰρ ἕτοιμα βούλομαι, ἀλλὰ ποθῶ πᾶν τὸ φυλασσόμενον*[1]) et quod in alio quoque carmine duro viro, qui puellam nimis severe custodit, affirmat, cum puellam, quae custoditur, magis etiam amari enuntiat (III, 4, 29sqq.): „non probra fit, quam vir servat, sed adultera cara: ipse timor pretium corpore maius habet . . . sola placet, 'timeo' dicere siqua potest“, id hoc Artis loco ita in commodum puellarum vertit, ut puellas coram amatore custodiam duri viri aut servi fingere atque timere iubeat (v. 601sqq.): „incitat et ficti tristis custodia servi et nimium duri cura molesta viri . . . ut sis liberior Thaide, finge metus!“ Postremum quoque huius partis iussum, quo puellas, ut timori securam Venerem admisceant, monet (v. 609): „admiscenda tamen Venus est secura timori“, ex carmine illo, quo stultum virum adhortatur, natum est; nam quod ibi Corinnae laudi tribuerat, hoc Artis loco omnibus puellis faciendum esse dicit (v. 15sq.: sic ubi vexarat tepidosque refoverat ignis, rursus erat votis comis et apta meis).

vv. 611—666.

Stulti viri irrisio, quam Ovidius in Amoribus (II, 19) profert, nil est nisi variatio argumenti usitatissimi, quo amator puellam a servo vel duro marito custodiri queritur (am. II, 2; II, 3; III, 4). Qua re factum esse mihi videtur, ut poeta, postquam in antecedenti parte illam stulti viri adhortationem in usum puellarum convertit, nunc ad eas puellas docendas transiret, quae a servo aut duro viro custodiuntur. Poetam enim hoc argumento adductum esse, ut hanc partem adderet, ea ex re elucet, quod initio huius partis ipsius de duro viro carmen me-

1) cf. Philodemum A.P. XII, 173.

moria tenet. Illa enim sententia, qua liberam puellam iniuria custodiri pronuntiat (v. 615sq.): „te quoque servari, modo quam vindicta redemit, quis ferat? ut fallas, ad mea sacra veni“, ex illo carmine orta est, ubi his verbis cum duro viro conqueritur (v. 33): „nec tamen ingenuam ius est servare puellam“. Ut autem illo in carmine puellam, quamquam custoditur, virum decepturam esse exemplo Argi decepti demonstrat (v. 19sq.): „centum fronte oculos, centum cervice gerebat Argus: et hos unus saepe fefellit Amor“, sic hoc Artis loco Argi quoque exemplum repetit, ut puellis spem viri decipiendi iniciat (v. 617sq.) „tot licet observent, adsit modo certa voluntas, quot fuerant Argo lumina, verba dabis“.

Hoc autem praeceptum, quod puellas a servo aut duro viro custoditas docet, quibus artibus virum aut servum decipere possint, persaepe in elegiis invenimus. Quo pacto custodes falleret, iam Tibullus se Deliae praecepisse gloriatur (I, 6, 9sq.): „ipse miser docui, quo posset ludere pacto custodes“, quod his verbis docuerat (I, 2, 15sqq.): „tu quoque ne timide custodes, Delia, falle. audendum est: fortes adiuvat ipsa Venus . . . illa docet molli furtim derepere lecto, illa pedem nullo ponere posse sono“. Quos Tibulli versus Ovidius ante oculos habebat, cum Elegiam ipsam in certamine illo, quod cum Tragoedia habet (am. III, 1), dicentem faceret (v. 49sqq.): „per me decepto didicit custode Corinna liminis adstricti sollicitare fidem delabique toro tunica velata soluta atque inpercussos nocte movere pedes“. Ovidius ipse Tibullum hoc iam docuisse in altero Tristium libro dicit, ut Augusto se non unum artem amandi scripsisse demonstret (v. 449sq.): „fallere custodes idem (sc. Tibullus) docuisse fatetur seque sua miserum nunc ait arte premi“.

Multis autem exemplis undique allatis Ovidius puellis ostendit, quibus artibus virum aut servum decipere possint. Ac primum puellis praecipit, quo modo

epistulam furtim ad amatorem mittere possint; puellis enim suadet, ut conscia epistulam in sinu occultam ad amatorem portet (v. 621 sq.): „conscia cum possit scriptas portare tabellas, quas tegat in tepido fascia lata sinu“. Hoc modo iam Tibullus Phrynam, lenam illam, epistulas rivalis alicuius ad puellam suam tulisse arbitratur (II, 6, 45 sq.): „lena necat miserum Phryne furtimque tabellas occulto portans itque reditque sinu“ et Ovidius Elegiam ipsam in illo cum Tragoedia certamine se hoc docuisse dicentem facit (III, 1, 55 sq.): „quin ego me memini, dum custos saevus abiret, ancillae missam delituisse sinu“. Illa quoque praecepta, quibus deinde poeta, quomodo puellae cum amatore ipso congrediantur, docet, ex elegiacorum carminibus, ubi similia inveniuntur, manaverunt. Theatra enim et Isidis templum, quae hoc loco puellis commendat his verbis (v. 633 sq.): „quid faciat custos, cum sint tot in urbe theatra . . . cum sedeat Phariae sistris operata iuvencae“, ipse eadem de causa commemoraverat in Amorum carmine, ubi servum, qui puellam custodit, docet, qua ratione apud puellam gratiam inire possit (II, 2, 25 sq.): „nec tu, linigeram fieri quid possit ad Isim, quaesieris nec tu curva theatra time“. Templum etiam Bonae Deae idoneum esse, quo puellae furtim amatorem conveniant (v. 637 sq. cum fuget a templis oculos Bona Diva virorum, praeterquam siquos illa venire iubet), Tibullus iam commemoraverat (I, 6, 21 sqq.): „exibit quam saepe, time, seu visere dicet sacra Bonae maribus non adeunda Deae. at mihi si credas, illam sequar unus ad aras“. Amicam quoque aegrotare simulantem, quam cum amatore puellas adire iubet (v. 641 sq.): „cum, quotiens opus est, fallax aegrotet amica et cedat lecto quamlibet aegra suo“ hoc loco repetit ex carmine II, 2, ubi servum ex puella quaerere vetat, quid apud amicam aegrotam faciat (v. 21 sq.): „ibit ad adfectam, quae non langue-

bit, amicam: visat, et indiciis aegra sit illa tuis". Haec denique praecepta, quae puellas servo custodienti mero somnum parare (v. 645 fallitur et multo custodis cura Lyaeo) aut muneribus custodem corrumpere iubent (v. 651 sq. quid iuvat ambages praeceptaque parva movere, cum minimo custos munere possit emi?), orta sunt ex elegiacorum carminibus, in quibus saepe haec inveniuntur (Tib. I, 6, 27 saepe mero somnum peperi tibi ~ Tib. II, 4, 33 sed pretium si grande feras, custodia victa est).

Praeceptum, quod sequitur (vv. 659—666), per se ipsum non pertinet ad hanc partem, in qua de custode decipiendo agitur, sed Ovidius, qui ipse hoc non ignorabat, ita praeceptum instituit atque exornat, ut tamquam appendicis loco huic parti addatur. Hac enim in parte poeta inter alia praecepta, ut vidimus, puellas lectum amicae, quae se aegrotare simulet, adire iubet (v. 641 sq.). Quod ad praeceptum poeta respicit, cum in fine huius partis puellas admonet, ne amicis nimis credant. Poeta enim dilucide atque aperte puellas ad illud praeceptum revocat his verbis (v. 663 sq.): „haec quoque, quae praebet lectum studiosa locumque, crede mihi, mecum non semel illa fuit". Hoc autem praeceptum, quo amicas metuendas esse docet, poeta ab iuvenibus (I, 739—754) in puellas transfert, ut ipse initio horum versuum dicit (v. 659 sq.): „questus eram, memini, metuendos esse sodales: non tangit solos ista querela viros".

vv. 667—746.

Illa autem adhortatione, qua puellas cavere iusserat, ne amica furtim cum ipsius amatore consuesceret, poeta adducitur, ut hac in parte puellas doceat, quibus artibus iuvenem ipsum ab aemula removere atque amorem eius sibi servare possint. Puellas igitur monet, ut efficiant, ut iuvenis se ab illis amari credat (v. 673 sq.): „efficite (et facilest), ut nos credamus amari: prona

venit cupidis in sua vota fides“. Hoc autem plurimum valere, quo amator magis puellam amet, in illo Amorum carmine, ubi lena puellam praeceptis instruit, iam legimus (I, 8, 71): „nec nocuit simulatus amor; sine, credat amari“. Iuvenes quoque in primo Artis libro amoris puellae conciliandi causa adhortatus est, ut se amore puellae ardere simularent, et illo quoque loco credi difficile esse negavit (v. 611sqq.): „est tibi agendus amans imitandaque vulnera verbis: haec tibi quaeratur qualibet arte fides! nec credi labor est: sibi quaeque videtur amanda“. Hoc igitur praeceptum aliis locis iam adhibitum hoc Artis loco repetit; sed addit etiam aliud, quo amator ab aemula retineri possit. Docet enim puellis se aemulatione torqueri fingendum esse. Quod praeceptum ex illa secundi libri parte (vv. 425—492) natum est, ubi iuvenes aemula fingenda aemulationem puellae incitare iubet (v. 445sqq.): „fac timeat de te tepidamque recalface mentem . . . o quater et quotiens numero conprendere non est felicem, de quo laesa puella dolet“. Hoc enim praeceptum iuvenibus datum hoc loco ita in usum puellarum convertit, ut puellas ipsas, ut amorem iuvenis incitent, se aemulatione torqueri fingere et de aemula ficta dolere iubeat (v. 677): „accedant lacrimae dolor et de paelice fictus“. Quod enim iuvenes aemula fingenda assequi docet, ut puella de aemula doleat (v. 451sqq.): „ille ego sim, cuius laniet furiosa capillos; ille ego sim, teneras cui petat ungue genas, quem videat lacrimans, quem torvis spectet ocellis, quo sine non possit vivere, posse velit“, id tertio in libro puellas simulare atque fingere iubet (v. 675sqq.): „spectet amabilius iuvenem et suspiret ab imo femina, tam sero cur veniatque roget; accedant lacrimae dolor et de paelice fictus, et laniet digitis illius ora suis“. Amor igitur puellarum ita incitatur (in II), ut earum aemulationem excites, amor iuvenum (in III) ita, ut puella ipsa se aemulatione torqueri fingat.

Quod autem in sequentibus versibus (v. 683 sqq.) suadet, ne puellae audita paelice mentis inopes sint, nullam aliam ob rem adnectitur nisi quod fabulam Cephali atque Procridis narrare vult Ovidius. Explicatur enim hac fabula, quantum noceatur puellae, si quae fando de aemula audiverit, statim credat. Deflectere autem Ovidium ab instituta via ea res declarat, quod hoc loco (v. 683 sqq.) de iniuria, qua vere mulier se affectam esse putat, in versibus, qui antecedunt (v. 673 sqq.), de ficta iniuria cogitat.

vv. 747—808.

Cephali atque Procridis fabula multis verbis enarrata poeta, ut Artem suam ad exitum quendam perducat, duo addit praecepta, quae inter se cohaerere fingit. Praecipit enim, quid puellis in convivio (vv. 747—768) et in concubitu (vv. 769—808) faciendum sit. Ut enim ultimo secundi libri loco praecepta in usum Veneris spectantia tamquam finem, quo hic tendit amor, posuerat (vv. 703—732), sic hoc quoque in libro puellarum institutionem eiusmodi praeceptis concludit. Priusquam autem ad haec praecepta accedit poeta, nonnulla praefatur de convivio, ad quod illa praecepta in usu Veneris observanda perbene, ut ex versibus 768. 9 cognoscimus, addit. His enim de convivio praeceptis poeta transitum sibi parat ad illa praecepta ad usum Veneris pertinentia, quibus perapte finem docendi facit.

Ipsa autem de convivio praecepta (vv. 747—768) respondent magna ex parte illis, quae in primo Artis libro (vv. 229—252; vv. 525—606) iuvenibus dederat. Iuvenibus enim suasit, ne lucernae, quae vitia puellarum occulit, nimis crederent (v. 245 sqq.): „hic tu fallaci nimium ne crede lucernae . . . nocte latent mendae, vitioque ignoscitur omni, horaque formosam quamlibet illa facit“, quod tertio in libro ita in commodum puellarum conformat, ut puellas sero admodum ad con-

vivium ire iubeat, ut lucernae lumen vitia corporis occulat (v. 751sqq.): „sera veni positaque decens incede lucerna ... etsi turpis eris, formosa videbere potis, et latebras vitiis nox dabit ipsa tuis“. Aliud autem praeceptum ab iuvenibus in puellas transfert; ibi enim iuvenes tantum vini bibere, ut animus atque pedes officium non praestarent, vetuit (v. 589sq.): „certa tibi a nobis dabitur mensura bibendi: officium praestent mensque pedesque suum“, idem praeceptum hoc loco puellis dat his verbis (v. 761sqq.): „aptius est deceatque magis potare puellas ... hoc quoque, qua patiens caput est, animusque pedesque constant“.

Novam Graecorum comoediam iam similia praecepta, quae ad convivium spectant, praebuisse et Ovidium hoc Artis loco ex illis comoediae praeceptis pendere Hoelzerus[1]) demonstrat. Affert enim Luciani meretricum dialogorum[2]) locum, quo mater filiae ita de convivio praecepta dat, ut filiae exemplum amicae ad imitandum proponat (VI, 3): *ἦν δέ ποτε καὶ ἀπέλθῃ ἐπὶ δεῖπνον λαβοῦσα μίσθωμα, οὔτε μεθύσκεται — καταγέλαστον γὰρ καὶ μισοῦσιν οἱ ἄνδρες τὰς τοιαύτας — οὔτε ὑπερεμφορεῖται τοῦ ὄψου ἀπειροκάλως, ἀλλὰ προσάπτεται μὲν ἄκροις τοῖς δακτύλοις, σιωπῇ δὲ τὰς ἐνθέσεις οὐκ ἐπ᾽ ἀμφοτέρας παραβίεται τὰς γνάθους, πίνει δὲ ῥέμα, οὐ χανδόν, ἀλλ᾽ ἀναπαυομένη.* Qui locus perapte cum hoc Ovidi praecepto comparatur (v. 755sqq.): „carpe cibos digitis: est quiddam gestus edendi; ora nec inmunda tota perungue manu; neve domi praesume dapes, sed desine citra, quam capis: es paulo, quam potes esse, minus“.

---

1) cf. Hoelzer, De poesie amatoria a comicis Atticis exculta ab elegiacis imitatione expressa. Diss. Marp. 1899 pag. 84sq.

2) De cognatione Luciani meretricum dialogorum et comoediae conferas ea, quae Leo, Plaut. Forsch.[2] pag. 140sqq. exposuit.

Versus 769—808 autem, quibus poeta puellas de concubitu instruit, ultimae secundi libri parti (vv. 703—732) respondere supra iam commemoravimus. Sed poeta, cum haec scriberet, aliud quoque praeceptum iuvenibus datum in animo habebat, cui haec praecepta in usu Veneris observanda accommodavit. Iuvenes enim in secundo Artis libro se ipsos cognoscere iussit, ut virtutum atque vitiorum suorum rationem habere possent (v. 501sqq.): „qui sibi notus erit, solus sapienter amabit atque opus ad vires exiget omne suas. cui faciem natura dedit, spectetur ab illa . . .“. Quod ad praeceptum poeta respicit, cum puellas hac in parte se ipsas cognoscere iubet, ut ad virtutes atque vitia corporis certos modos eligant (v. 771sqq.): „nota sibi sint quaeque: modos a corpore certos sumite; non omnis una figura decet. quae facie praesignis erit, resupina iaceto ...“, quod multis exemplis confirmat. Alia autem praecepta eadem sunt, quibus iuvenes iam illo secundi libri loco instruxerat (III, 793sq. sentiat ex imis Venerem resoluta medullis femina, et ex aequo res iuvet illa duos ~ II, 727sq. ad metam properate simul! tum plena voluptas, cum pariter victi femina virque iacent; III, 795sq. nec blandae voces iucundaque murmura cessent, nec taceant mediis inproba verba iocis ~ II, 723sq. accedent questus, accedet amabile murmur et dulces gemitus aptaque verba ioco). Illud quoque praeceptum, quo puellas non totas fenestras aperire iubet (v. 807sq.): „nec lucem in thalamos totis admitte fenestris: aptius in vestro corpore multa latent“, ex elegia natum (am. I, 5) hoc loco ex secundo libro repetit, ubi dixerat (v. 619sq.): „et si non tenebras, at quiddam nubis opacae quaerimus atque aliquid luce patente minus“.

Singulis praeceptis perlustratis disputationem totius partis (vv. 381—808) ad finem adducamus. Hac igitur

in parte, qua puellas docet, quomodo amator tractandus sit, poeta puellam per totum amorem comitatur: praecipere enim exorditur, ubi amatorem invenire possint, atque continuo praeceptorum progressu puellas paulatim eo perducit, ut quam diutissime amatorem retineant. Poeta ita praecepta instituit, ut gradatim usque ad summum se excipiant; persaepe tamen etiam, ubi talis sententiarum progressus non exstat, altero praecepto adducitur, ut alterum scribat. Qua re observata singula praecepta aptissime inter se coniuncta esse vidimus. Totam autem hanc partem poeta ad certam dispositionem composuit: illa enim priorum librorum dispositione usus est, quam ipse initio primi libri (vv. 35—40) indicavit. Prioribus autem in libris poeta ita praecepta digerit, ut primum doceat, quomodo iuvenes, quod amare velint, inveniant (= I, 41—262), deinde quomodo puella capienda sit (= I, 263—772), denique quomodo puella tractanda sit, ut amor eius longius duret (= II). Cui dispositioni hanc tertii libri partem accommodavit Ovidius; primum enim poeta docet, ubi amatorem invenire puellae possint (vv. 381—432), deinde puellis praecipit, quomodo amator alliciendus sit (vv. 433—576), postremo puellis ostendit, quomodo amator tractandus sit, ut amor eius longius duret. Utroque etiam loco, in fine secundi atque tertii libri, poeta institutionem iisdem praeceptis, quae in usum Veneris spectant, concludit (vv. 577—808).

Praecepta quoque ipsa, quibus puellas instruit, magnam partem ex praeceptis iuvenibus datis ita sunt nata, ut poeta puellis aut det praecepta, quae illis respondent, aut praecepta iuvenibus data in puellas transferat. Cetera autem praecepta ex elegiacorum argumentis atque sententiis hausit Ovidius, quae hac in parte in usum puellarum commutavit [1]).

Poeta igitur tertio in libro eandem dispositionem,

1) confer tabulam in pagina 50 additam.

qua in prioribus Artis libris componendis usus erat, sequitur. Sed praemittit Ovidius alteram partem (vv. 101—380), ubi ad amatorem non spectans praecipit, quo modo puellis, ut viris placeant, corpus atque animus excolenda sint. Quaerendum autem est, utrum hanc priorem tertii libri partem (vv. 101—380) illi dispositioni inserere non potuerit an certa de causa non inseruerit. Potuisse autem poetam hoc facere ex prioribus Artis libris cognoscimus. Ibi enim in illa dispositionis parte, quae est de puella allicienda, iuvenes docet, quo cultu corpus excolere debeant (I, 505—524) et in tertia illius dispositionis parte, qua quibus artibus amor puellae retinendus sit praescribit, iuvenes de animo quoque excolendo instruit (II, 107—144). Ergo Ovidium, cum facile hanc priorem tertii libri partem (vv. 101—380) illi dispositioni inserere potuisset, certa causa adductum esse statuendum est, ut hoc in libro a corpore atque animo excolendo ordiretur neque hanc partem illi dispositioni insereret. Fortasse autem quispiam dicat poetam priore loco puellis de corpore excolendo praecepta dare, quod hoc praeceptum in tertio Artis libro, ubi puellas docet, maioris sit momenti quam in prioribus libris. Sed cum tale quid suspicando quaestionem ad certum finem non perducamus, tum longe alia re Ovidium incitatum esse pro certo habeo, ut non solum initio praecipiendi, sed etiam tot verbis puellas de corpore excolendo instrueret. Cum enim poeta in posteriore tertii libri parte (vv. 381—808) priores Artis libros ante oculos habeat, hac in parte a libro de Medamine proficiscitur, quem ipse in sequentibus versibus (205. 6) puellis commendat.

Primum igitur singulis huius partis praeceptis perlustrandis Ovidium a libro de Medicamine ordiri demonstremus, tum quaeramus, qui factum sit, ut Ovidius a libro de Medicamine ordiretur neque statim illi priorum librorum dispositioni praecepta accommodaret.

vv. 101—250.

Quam partem ita poeta instituit, ut initio cultum puellis adhibendum esse affirmet. Eodem modo in libro de Medicamine ita exorditur, ut feminis cultum multis verbis commendet. Utroque loco puellis suadet, ut cultum ea de causa adhibeant, quod hic pulchritudinem faciei et corporis efficit atque servat (v. 105sq. cura dabit faciem; facies neclecta peribit ~ de med. v. 1sq. discite, quae faciem commendet cura, puellae, et quo sit vobis causa tuenda modo). Cultum enim faciei cum cultu humi comparat, ut demonstret cultum ut segetibus et uvis faciei usui esse (v. 101sq. cultis bene Liber ab uvis provenit, et culto stat seges alta solo ~ de med. v. 3sqq. cultus humum sterilem Cerealia pendere iussit munera . . . cultus et in pomis sucos emendat acerbos). Antiquas autem puellas se non exornavisse dicit, quod viros quoque non cultos habuissent (v. 107sq. corpora si veteres non sic coluere puellae, nec veteres cultos sic habuere viros ~ de med. v. 23sq. sit vobis cura placendi, cum comptos habeant saecula nostra viros), sed rusticitatem prioris temporis imitandam esse negat (v. 113sqq. simplicitas rudis ante fuit, nunc aurea Romast . . . ego me nunc denique natum gratulor: haec aetas moribus apta meis, non quia nunc terrae lentum subducitur aurum . . . sed quia cultus adest, nec nostros mansit in annos rusticitas priscis illa superstes avis[1]) ~ de med. v. 11sqq. forsitan antiquae Tatio sub rege Sabinae maluerint quam se rura paterna coli . . . at vestrae matres teneras peperere puellas). Tum in sequentibus versibus ad praecepta ipsa transitum sibi parat Ovidius, cum puellas adhortatur, ne gemmis atque vestibus auro praetextis se exornent, sed munditiei prospiciant. Haec

1) Ovidium hoc loco tritas elegiacorum vias, qui sibi vix satisfaciunt in simplicitate prioris temporis laudanda, consulto deserere Pohlenzius (Progr. Gott. 1913 pag. 24) vidit.

autem verba, quibus puellas gemmis atque vestibus auro praetextis se exornare vetat, praeceptis ipsis adnumeranda non sunt, quia, si esset illud „nec prodite graves insuto vestibus auro“ (v. 131) praeceptum, poeta dupliciter hoc praeceptum proferret, cum in illa parte, in qua de vestibus agitur (vv. 169—192), idem doceat: „nec nunc segmenta requiro, nec quae de Tyrio murice, lana, rubes (v. 169sq.)[1]. Sed hoc loco poeta nihil aliud vult nisi gemmas atque vestes auro praetextas munditiei opponere, quo maiorem vim addat munditiei, quod caput praeceptorum singulorum, quae sequuntur, est. Hoc autem praeceptum, quo puellas munditiei prospicere iubet, item natum est ex libro de Medicamine, ubi puellis munditiem his verbis commendat (v. 27sq.): „quo se cuique parent et quo venentur amores, refert: munditia crimina nulla merent“. Sed ut hanc adhortationem caput praeceptorum singulorum, quae sequuntur, faceret, poeta illo quoque praecepto, quod iuvenibus dedit, facile adduci poterat. Iuvenibus enim in primo Artis libro suadet, ut nihil nisi munditiem sibi curae habeant (v. 509sqq.): „forma viros neclecta decet . . . munditie placeant“. Quomodo autem puellae id assequantur, ut munditie placeant, poeta in sequentibus versibus docet, ubi primum de capillis ornandis dicit (vv. 133—168), tum de vestibus puellis praecepta dat (vv. 169—192), denique qua arte facies atque corpus excolendum sit praecipit (vv. 193—250).

Singula igitur praecepta Ovidius a capillis ornandis incipit (vv. 133—168). Quod cur faciat, item ex libro de Medicamine cognoscere possumus. Ibi iam munditie commemorata statim capillos ornatos laudaverat Ovidius (v. 28sq.): „munditia crimina nulla merent. rure latent finguntque comas: licet arduus illas celet Athos,

1) Hoc moneo propter Brandtium, qui vv. 129—132 appellat „negative Lehren den cultus betreffend“.

cultas altus habebit Athos“ (cf. Art. III, 133 sq. munditiis capimur: non sint sine lege capilli; admotae formam dantque negantque manus). Omnino Ovidius libro de Medicamine adductus est, ut puellas de capillis ornandis instrueret. Sed illius libri adhortationem hoc loco accuratius tractat: diversa enim capillorum ornandorum genera enumerans puellas certum genus eligere iubet (v. 135 sq.): „nec genus ornatus unumst: quod quamque decebit, elegat“. Hac autem ratione poeta persaepe praecepta sua instituit, ut puellas eligere iubeat, quod quamque deceat. Iam initio praeceptorum in usu Veneris observandorum, ubi puellas corporis vitia et virtutes cognoscere iubet, ut certos modos seligant, poetam haec affirmantem vidimus (v. 771 sq.): „modos a corpore certos sumite, non omnis una figura decet“. In sequenti quoque parte, ubi de vestibus agitur, poeta eodem modo puellis praecipit, ut certum colorem, qui quamque deceat, deligant (v. 187 sq.): „lana tot aut plures sucos bibit, elige certos! nam non conveniens omnibus omnis erit“. Simili modo Propertius iam affirmat (III, 9, 7): „omnia non pariter rerum sunt omnibus apta“; sed haec sententia, quae omnia non omnibus apta esse pronuntiat, quo efficitur, ut unumquemque aptum sibi eligere deceat, proverbii loco celebrata fuisse videtur[1]). Quod praeceptum multis exemplis illustrat Ovidius, ut puellis demonstret, quem ad modum aptum capillorum ornatum eligant. Addit autem etiam neglectam comam multas puellas decere (v. 153 sq.): „et neclecta decet multas coma“. Neque vero Ovidium primum hoc docuisse puto. Eandem enim sententiam haud dubie ex poesi aut e vita ipsa depromptam in Ciceronis oratore (78) legimus, quo loco, quid in unoquoque orationis genere deceat, exponitur: „nam ut mulie-

1) cf. Otto, Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer. Lps. 1890 pag. 106.

res esse dicuntur non nullae inornatae, quas id ipsum deceat, sic haec subtilis oratio etiam incompta delectat; fit enim quiddam in utroque, quo sit venustius, sed non ut appareat". Quae cum scriberet, perfacile memoria delabi poterat Ovidius ad primi libri praeceptum, quo iuvenes illo loco, quo de munditie agitur, comam neglegere iubet his verbis (v. 509sq.): „forma viros neclecta decet: Minoida Theseus abstulit a nulla tempora comptus acu". Quem locum Ovidio obversatum esse ea ex re intellegitur, quod hic exemplum Ariadnae a Baccho liberatae affert (v. 157sq.), quam fabulam ibi paucis versibus post illud praeceptum copiose narraverat (v. 527sqq.). Simul autem poetae, cum hoc praecepto puellas instrueret, loci Amorum carminis (I, 14) in mentem venit, quo comam puellae eadem de causa laudaverat his verbis (v. 19sqq.): „saepe etiam nondum digestis mane capillis purpureo iacuit semisupina toro: tum quoque erat neclecta decens". Hoc autem carmine, quo puellam, quae tingendo capillos deleverat, consolatur, certe Ovidius incitatus est, ut in sequentibus versibus ostenderet, quomodo puellae tingendo atque crinibus emptis damna explere possent. Dicit enim poeta tingendi artem laudans (v. 163sq.): „femina canitiem Germanis inficit herbis, et melior vero quaeritur arte color", quam ob rem puellam in illo Amorum carmine vituperavit, cui suadebat (v. 1sq.): „medicare tuos desiste capillos! tingere quam possis, iam tibi nulla comast". Crines quoque emptos, quos in illo carmine puellae, ut damnum expleat, commendat (v. 45sq.): „nunc tibi captivos mittet Germania crines: culta triumphatae munere gentis eris", hoc loco omnibus puellis praedicat (v. 165sq.): „femina procedit densissima crinibus emptis proque suis alios efficit aere suos".

Deinde in sequentibus versibus (vv. 169—192) praecipere pergit Ovidius, quas vestes puellae induere debeant. Ut de vestibus hoc loco scriberet, haud dubie libro

de Medicamine poeta incitatus est. Alludit etiam poeta initio huius capitis, ut ego quidem puto, etsi hunc locum aliter explicari posse me non fugit, ad libri de Medicamine praeceptum, quo puellas adhortatur, ut insignes auro conspiciantur (v. 17 sq.): „at vestrae matres teneras peperere puellas: vultis inaurata corpora veste tegi“. Cum enim poeta illum locum ante oculos habeat, se nunc non requirere dicit vestes auro praetextas, quas illic postulaverat (v. 169 sq.): „nec nunc segmenta requiro, nec quae de Tyrio murice, lana, rubes“. Hoc autem loco puellas non magno pretio vestem emere iubet, sed postquam multos vestis colores, qui parvo pretio emuntur, enumeravit, puellas adhortatur, ut certum colorem, qui quamque deceat, eligant (v. 187 sq.): „lana tot aut plures sucos bibit; elige certos! nam non conveniens omnibus omnis erit“, quod perapte nonnullis eligendi exemplis explanat. Praeceptum igitur ipsum, ut iam commemoravimus (cf. pag. 35), Ovidius eodem modo instituit atque illud, in quo de capillis ornandis agitur.

Tum poeta puellas instruit (vv. 193—208), quomodo corpus atque faciem excolere debeant. Respexit autem Ovidius, cum haec praecepta, quae ad corpus excolendum pertinent, scriberet, ad illam primi libri partem (vv. 505—524), qua iuvenes quoque monet, ut munditiei prospiciant. Neque vero poetam hoc loco primo illam partem ante oculos habere vidimus (cf. pag. 34. 36). Ibi enim iuvenibus imperat, ut „careant rubigine dentes (v. 515) ... nec laedat naris virque paterque gregis“ (v. 522), quod quasi praeteriens certe etiam puellis commendat his verbis: „quam paene admonui, ne trux caper iret in alas (v. 193) . . . quid, si praecipiam, ne fuscet inertia dentes“ (v. 197). Aliud autem, quod in primo libro iuvenibus interdicit: „nec tua mordaci pumice crura teras“ (v. 506), a puellis, cum illis magis sit aptum, postulat: „neve forent duris aspera crura pilis“ (v. 194). Addit autem ad ea, quae ex illo

Artis loco repetit, cum quomodo facies fucanda sit praecipere pergat, praecepta ex libro de Medicamine nata. Neque tamen accuratius ut in libro de Medicamine de fucando loquitur, sed nihil nisi tritas fucandi artes repetit. Ovidius enim uberius de fucando disserere in animo non habet, sed puellas ad librum de Medicamine delegat, in quo longius atque fusius de oris fucandis atque fucis parandis agitur (v. 205 sq.): „est mihi, quo dixi vestrae medicamina formae, parvus, sed cura grande, libellus, opus".

Cui de fucando praecepto alterum adiungit Ovidius (vv. 209—234), quo puellas monet, ne coram amatore ora fucent neve pyxidas in mensa expositas amatori ostendant. Etsi enim ora fucata laudanda esse dicit poeta, tamen ora, dum fucantur, turpia visu esse affirmat (v. 217 sq.): „ista dabunt formam, sed erunt deformia visu, multaque, dum fiunt, turpia, facta placent". Poetam, qui adhuc omnia fere praecepta ex libro de Medicamine conformavit, hanc quoque adhortationem ex illo libello repetivisse verisimillimum mihi videtur. Hoc enim praecepto, quo feminas faciem coram amatore fucare vetat, nullum aptius erat ad illum libellum, qui est de fucando, concludendum. Finem autem vel potius maiorem partem huius libelli, qui non integer nobis traditus est, non exstare inter omnes constat.

Ut autem iam saepius Ovidium cum praeceptis e libro de Medicamine petitis elegiarum argumenta coniungere vidimus, sic hic quoque Amorum carminis (I, 14), quod iam in illo capite, in quo de capillis ornandis agitur, ante oculos habebat, ei in mentem venit, ubi puellam saepe ante oculos suos ornatam esse dicit (v. 17): „ante meos saepest oculos ornata". Quo carmine poeta adducitur, ut puellis, dum pectuntur, amatorem accipere permittat (vv. 235—250). Sed quod illo in carmine puellae suae laudi tribuerat, cum illam nunquam ornatricem sauciavisse dicit (v. 16 sqq.): „ornatrix tuto

corpore semper erat: ante meos saepest oculos ornata nec umquam bracchia derepta saucia fecit acu", hoc loco omnibus puellis commendat (v. 239sq.): „tuta sit ornatrix! odi, quae sauciat ora unguibus et rapta bracchia figit acu". Nimirum poeta illis puellis, quae male crinitae sunt, eadem suadet, quae omnibus puellis in oris fucandis praescripsit: puellis non nisi capillis ornatis amator accipiendus est.

vv. 251—310.

Hac autem adhortatione, qua puellam, cui crinibus emptis vitium corporis occulendum est, coram amatore se exornare vetat, poeta adducitur, ut in sequentibus versibus in universum doceat, quibus artibus vitia corporis puellis occultanda sint. Quae ad praecepta poeta transit explicando, quare hoc sibi docendum sit. Dicit enim non Semelam, Ledam Helenamque, quae mira pulchritudine nominis famam adeptae sint, ad se venire, ut artem amandi discant; immo vero turbam puellarum et pulchrarum et turpium — quarum turpes plures esse affirmat — a se quaerere, ut praeceptis instruantur (— v. 256). Puellis enim, quae formam eximiam habeant dotem, praeceptis opus non esse dicit (— v. 260). Sed voce vix missa poeta recordatur etiam formosas, quae videntur, feminas rarissime mendo carere, quare addit haec verba (v. 261): „rara tamen mendo facies caret" [1]).

1) Hanc Ovidi dicendi subtilitatem non perspexit Brandtius vertendo (cf. ann. ad vv. 251—280): „Nicht Muster der Schönheit sind es, die von mir Belehrung fordern (— 254), sondern schöne und häßliche Mädchen, letztere aber in größerer Zahl (— 256). Jene brauchen meine Kunst nicht (— 260), diese aber desto mehr (— 262)." Immo enim poeta non solum turpibus, sed etiam formosis puellis, cum rarissime mendo careant, praeceptis suis, quae ad vitia occulenda spectant, opus esse dicit his verbis (v. 261): „rara tamen mendo facies caret".

Demonstrat igitur poeta singulis praeceptis, quibus artibus corporis vitia abdi possint. Quibus cum praeceptis Hoelzerus[1]) iam fragmentum Alexidis comoediae, quae Ἰσοστάσιον inscribitur (cf. Athenaeum XIII, 568A = Kock, Com. Attic. Fragm. II pag. 329), comparavit. Ibi enim Alexis, ut artes meretricum illudat, multis exemplis describit, quibus artibus meretrices corporis vitia occulant. Etsi apud Alexidem non sunt eaedem artes, quas Ovidius puellas docet, tamen bene cum Ovidi praeceptis conferuntur. Utroque loco artes inveniuntur, quibus humili figurae puellae medentur: v. 7 sqq. *τυγχάνει μικρά τις οὖσα, φελλὸς ἐν ταῖς βαυκίσιν ἐγκεκάττυται. μακρά τις, διάβαθρον λεπτὸν φορεῖ τήν τε κεφαλὴν ἐπὶ τὸν ὦμον καταβαλοῦσ' ἐξέρχεται. τοῦτο τοῦ μήκους ἀφεῖλεν* ~ v. 263 „si brevis es, sedeas, ne stans videare sedere, inque tuo iaceas quantulacumque toro“. Aliis artificiis assequuntur poetae, ut forma puellae corrigatur atque augeatur: v. 10 sqq. *οὐκ ἔχει τις ἰσχία, ὑπενέδυσ' ἐρραμμὲν' αὐτὴν, ὥστε τὴν εὐπυγίαν ἀναβοᾶν τοὺς εἰσιδόντας* ~ v. 267 „quae nimium gracilis, pleno velamina filo sumat, et ex umeris laxus amictus eat“. Alter poeta puellas, quae bonis sunt dentibus, ridere iubet, alter, quod est idem, male dentatas ridere vetat[2]): v. 20 sq. *εὐφυεῖς ὀδόντας ἔσχεν, ἐξ ἀνάγκης δεῖ γελᾶν, ἵνα θεωρῶσ' οἱ παρόντες τὸ στόμ' ὡς κομψὸν φορεῖ* ~ v. 279 sq. si niger aut ingens aut non erit ordine natus dens tibi, ridendo maxima damna feres. Bona autem corporis puellis nudanda esse uterque dicit: v. 19 *καλὸν ἔχει τοῦ σώματός τι, τοῦτο γυμνὸν δείκνυται* ~ v. 307 sqq. „pars umeri tamen ima tui, pars summa lacerti nuda sit, a laeva conspicienda manu: hoc vos praecipue, niveae, decet“. Docet igitur Alexidis fragmentum haec praecepta,

---

1) l. l. pag. 85 sqq.

2) Hoelzerus cum his Alexidis verbis comparat Ovidianos versus 281, 2, sed melius conferuntur versus 279. 80.

quae sunt de vitiis occulendis, ex comoedia in Artem Ovidianam fluxisse [1]).

Sed postquam quod pulchritudini obesset contegere puellas iussit, eo progreditur Ovidius, ut doceat, quomodo pulchritudinem ipsam atque venustatem assequantur. Quem logicum praeceptorum progressum ita velat, ut tamquam risu in postremo de vitiis occulendis praecepto commemorato adduci videatur, ut venustatem ridendi praedicet (v. 279 sq.): „si niger aut ingens aut non erit ordine natus dens tibi, ridendo maxima damna feres. Quis credat? discunt etiam ridere puellae, quaeritur atque illis hac quoque parte decor.“ Unde tale de ridendo praeceptum in Artem Ovidianam fluxerit, Lucianus docet, cuius in meretricum dialogis mater filiam de ridendi venustate instruit (dial. meretr. VI, 1 sqq.): *ἄκουε δὲ καὶ τἄλλα παρ᾽ ἐμοῦ ἃ σε χρὴ ποιεῖν καὶ ὅπως προσφέρεσθαι τοῖς ἀνδράσιν . . . — πῶς δὲ ταῦτα ἐκτήσατο ἡ Λύρα; — τὸ μὲν πρῶτον κατακοσμοῦσα ἑαυτὴν εὐπρεπῶς καὶ εὐσταλὴς οὖσα καὶ φαιδρὰ πρὸς ἅπαντας, οὐκ ἄχρι τοῦ καγχάζειν ῥαδίως καθάπερ σὺ εἴωθας* (cf. v. 287 est, quae perverso distorqueat ora cachinno) *ἀλλὰ μειδιῶσα ἡδὺ καὶ ἐπαγωγόν.* Item ut femina in Luciani dialogo Ovidius quoque puellas non cachinnum tollere, sed leniter iuvenes arridere iubet (v. 285 sq.): „nec sua perpetuo contendant ilia risu; sed leve nescio quid femineumque sonet“. Certe Ovidius talia comoediae praecepta, quibus puellae de virtutibus corporis instruuntur, novit. Fieri etiam potest, ut poeta talia praecepta cum illis, quae sunt de vitiis occulendis, permixta atque coniuncta iam invenerit. Sed

1) Praeterea meretricum fucandi artes, quae in Alexidis fragmento describuntur, Hoelzerus cum Ovidianis fucandi praeceptis, quae in Arte Ovidius dat (v. 199 sqq.), comparat. At illa praecepta ex libro de Medicamine nata esse constat, cum poeta ipse nos illo Artis loco (v. 205 sq.) ad illum libellum deleget.

poetam omnes virtutes, quae docentur, non uno ex fonte hausisse, immo virtutes quoque, quas in carmine Amorum laudavit, puellis discendas proposuisse videbimus.

Deinde (vv. 291. 2) ridendi etiam contrarium laudans puellis imperat, ut discant lacrimare decenter (v. 291 sq.): „quo non ars penetrat? discunt lacrimare decenter, quoque volunt plorant tempore quoque modo". Accedit, quod in Amorum carmine lena, quam puellae praecipientem facit poeta, haec docet (I, 8, 83 sq.): „quin etiam discant oculi lacrimare coacti, et faciant udas ille vel ille genas (cf. ep. II, 51 sq.: „credidimus lacrimis: an et hae simulare docentur? Hae quoque habent artes, quaque iubentur, eunt?). Sed hoc loco verbum „decenter" premit, ut venustatem lacrimandi praedicet, quam in primo Artis libro, ubi Ariadnam a Theseo relictam describit, iam laudaverat (v. 533 sq.): „clamabat flebatque simul; sed utrumque decebat: non factast lacrimis turpior illa suis".

Quin etiam in vitio ipso saepe decus inesse affirmat Ovidius (vv. 293—297). Puellas enim, ut decus assequantur, linguam blaesam simulare iubet (v. 295 sq.): „in vitio decor est, quaedam male reddere verba: discunt posse minus, quam potuere, loqui". Lepidissima igitur gradatione poeta, qui initio puellas vitium corporis abdere iussit, paulatim eo progreditur, ut vitium corporis etiam simulare puellas iubeat. Luce autem clarius efficitur haec praecepta artissime cum illis, quae sunt de vitiis occulendis, cohaerere neque cum Brandtio [1]) ab illis dirimenda esse.

In fine autem horum praeceptorum, quae ad corporis virtutes spectant (vv. 298—310), puellis commendat Ovidius, ut corpora femineo gradu ferre discant (v. 298 sq.): „discite femineo corpora ferre gradu: est et in incessu pars non contempta decoris". Puellam magnifice ince-

1) Omnino Brandtium haec corporis et animi virtutes sine consilio divisisse facile intelleges.

dentem persaepe apud elegiacos laudari videmus. Iam Propertius Cynthiam propter incessum laudat his verbis (II, 2, 6sq.): „et incedit vel Iove digna soror, aut cum Dulichias Pallas spatiatur ad aras“ (cf. II, 12, 24 et canat, ut soleant molliter ire pedes?). Ovidius ipse in carmine Amorum (II, 4), ubi narrat, quibus puellarum virtutibus ipse alliciatur, ingressu quoque puellarum se allici posse dicit (v. 23sq.): „molliter incedit: motu capit; altera durast: at poterit tacto mollior esse viro“. Poetam autem, cum hoc incedendi praeceptum scriberet, illud carmen memoria tenuisse ea ex re elucet, quod hoc quoque loco molli incessui (v. 301sq.) rusticum motum opponit (v. 303sq.) et puellis auream illam mediocritatem commendat (v. 305sq.): „sed sit, ut in multis, modus hic quoque: rusticus alter motus, concesso mollior alter erit“. Cui praecepto alteram adhortationem adiungit Ovidius: puellas enim, quibus est color, umeros nudare iubet (v. 307sqq.): „pars umeri tamen ima tui, pars summa lacerti nuda sit, a laeva conspicienda manu: hoc vos praecipue, niveae, decet; hoc ubi vidi, oscula ferre umero, qua patet usque, libet“, quod praeceptum perapte hoc loco in puellas transfert ex secundo Artis libro, ubi iuvenes docuerat (v. 504): „cui color est, umero saepe patente cubet“.

vv. 311—380.

Sequentibus autem in versibus poeta puellas animum quoque excolere necesse esse docet. Talia praecipere perfacile poetae in mentem venire poterat. In secundo Artis libro iuvenes iam pulchritudini corporis animi bona addere et corporis formam dotibus ingenii compensare iusserat (v. 112sqq.): „ingenii dotes corporis adde bonis! . . . non formosus erat, sed erat facundus, Ulixes et tamen aequoreas torsit amore deas“. Item in tertio libro puellis quoque virtutes animi locum corporis pulchritudinis explere probat (v. 316) „pro facie multis

vox sua lena fuit". Etiam puellis ipsis ingenium excolendum esse in libro de Medicamine iam docuerat (v. 43sq.): „prima sit in vobis morum tutela, puellae! ingenio facies conciliante placet". Qua re adductus hoc Artis loco puellas talibus ingenii virtutibus instruit, sed ut v. 281 consulto, ne rhetor magis quam poeta videatur, transitum velat. Singulis enim corporis virtutibus statim singula animi bona, quae puellis discenda sunt, annectere pergit. Praecipit autem puellis, ut discant cantare (vv. 311—318), fidibus canere (vv. 319—328), carmina recitare (vv. 329—348), saltare (vv. 349—352), ludere (vv. 353—380).

Singulas autem huius partis virtutes, quas puellis discendas proponit, Ovidius iam laudavit in Amorum carmine (II, 4), ubi quibus puellarum virtutibus ipse alliciatur exponit. Quo in carmine praeter alias virtutes artem canendi atque psallendi praedicat his verbis (v. 25sqq.): „haec quia dulce canit flectitque facillima vocem, oscula cantanti rapta dedisse velim; haec querulas habili percurrit pollice chordas: tam doctas quis non possit amare manus?" Utramque virtutem tertio in Artis libro omnibus puellis, ut doctae videantur, commendat (v. 315sqq.): „discant cantare puellae, ... nec plectrum dextra, citharam tenuisse sinistra nesciat arbitrio femina docta meo".

Sed addit poeta aliud, quod ad puellam doctam pertinet. Puellas enim, ut poetarum scientia iuvenibus placeant, carmina poetarum legere iubet (vv. 329—348). Quod praeceptum, si rem ipsam spectas, perfacile poetae in mentem incidere poterat, sed verisimile est poetam, ut hoc doceret, illo quoque Amorum carmine (II, 4), ex quo praecepta formavit, quae antecedunt, incitatum esse. Quo in carmine poetarum quoque scientiam puellae laudi dat: puellam enim, sive alterius carmina suis praeferat sive ipsius carminibus delectetur, se inflammare posse profitetur (v. 19sqq.): „est, quae Callimachi prae nostris

rustica dicat carmina: cui placeo, protinus ipsa placet; est etiam, quae me vatem et mea carmina culpet: culpantis cupiam sustinuisse femur". Nominatim autem nonnullos poetas enumerat Ovidius, quos aptos esse putat, qui a puellis legantur et recitentur. Quam poetarum enumerationem cum scriberet, memoria tenebat illud postremum primi Amorum libri carmen (I, 15), ubi multos poetas affert, qui gloriam aeternam adepti sunt. Quo ex carmine elegiacos repetens puellis commendat Callimachum (v. 329 ~ v. 13), Gallum (v. 334 ~ v. 29), Tibullum (v. 334 ~ v. 28), quibus hoc Artis loco addit Propertium (v. 333)[1] et Philitam (v. 329) et alios poetas, qui amores carminibus celebraverunt: Anacreontem (v. 330) et Sappho (v. 331). Menandrum quoque ex illo carmine repetit (v. 332 cuique pater vafri luditur arte Getae ~ v. 17 dum fallax servus, durus pater, inproba lena vivent et meretrix blanda, Menandros erit). Sed etiam ut noverint duo Romanorum poetarum carmina epica, quae illo in carmine summa laude afficit, a puellis postulat Ovidius: commendat enim puellis Varronis Argonauticorum carmen (v. 335sq. dictaque Varroni fulvis insignia villis vellera germanae, Phrixe, querenda tuae ~ v. 21sq. Varronem primamque ratem quae nesciet aetas, aureaque Aesonio terga petita duci?) atque Vergili celeberrimum Aeneidis carmen (v. 337sq. et profugum Aenean, altae primordia Romae, quo nullum Latio clarius extat opus ~ v. 25sq. Tityrus et segetes Aeneiaque arma legentur, Roma triumphati dum caput orbis erit). Ut autem illo in carmine poeta se quoque aeternam laudem carminibus adepturum esse sperat (v. 41sq.): „ergo etiam cum me supremus adederit ignis, vivam, parsque mei multa superstes erit", sic hoc etiam loco ipsius nomen post mortem inter cete-

1) Propertium, quod etiamtum viveret, in illo Amorum carmine ab Ovidio commemoratum non esse Pohlenzius putat (Progr. Gott. 1913 pag. 7).

rorum poetarum nomina nominari pro certo affirmat (v. 339 sq.): „forsitan et nostrum nomen miscebitur istis, nec mea Lethaeis scripta dabuntur aquis“.

Tum (vv. 349—352) poeta docere pergit artem saltandi puellis discendam esse (v. 349 sq.): „quis dubitet, quin scire velim saltare puellam, ut moveat posito bracchia iussa mero?“ Sed mirum non est poetam saltandi artem inter animi virtutes laudare, quia puellam doctam hanc artem non ignorare non modo hoc Artis loco pronuntiat, sed iam in Amorum carmine (II, 4) hanc artem cum arte canendi atque psallendi coniunctam laudavit (v. 25 sqq.): „haec quia dulce canit flectitque facillima vocem . . . haec querulas habili percurrit pollice chordas . . . illa placet gestu numerosaque bracchia ducit et tenerum molli torquet ab arte latus“. Propertius quoque hanc saltandi artem cum arte psallendi atque canendi coniunctam Cynthiae, ut eam doctissimam puellam significet, laudi dat (II, 3, 17 sqq.): „quantum quod posito formose saltat Iaccho . . . et quantum, Aeolio cum temptat carmina plectro, par Aganippeae ludere docta lyrae, et sua cum antiquae committit scripta Corinnae, carmina“.

In fine autem huius partis (vv. 353—380), ut ludere quoque discant, puellis suadet, quod puellarum urbanarum esse affirmat (v. 367 sq.): „mille facesse iocos! turpest nescire puellam ludere: ludendo saepe paratur amor“. Iuvenes iam, quomodo cum puellis ludendum sit, docet (II, 203—208); ludos quoque ibi commemoratos hoc loco puellis proponit. Commendat enim, ut discant talos iacere (v. 353 sq. parva monere pudet, talorum dicere iactus ut sciat ~ II, 205 seu iacies talos, victam ne poena sequatur) et tesseris ludere (v. 354 sq. . . . ut sciat et vires, tessera missa, tuas et modo tres iactet numeros, modo cogitet, apte quam subeat partem callida, quamque vocet ~ II, 203 seu ludet numerosque manu iactabit eburnos, tu male iactato, tu male iacta dato) et latronum

ludo uti (v. 357 sq. cantaque non stulte latronum proelia ludat, unus cum gemino calculus hoste perit ~ II, 207 sq. sive latrocinii sub imagine calculus ibit, fac pereat vitreo miles ab hoste tuus). Sed hanc ludorum enumerationem aliis ludis amplificat Ovidius. Ut autem poeta illo secundi libri loco, cum id omnino ludendi praeceptis agat ut iuvenes puellae placeant, iuvenes ne puellam irritent talos consulto male iacere iubet, sic hoc loco puellas admonet, ut sibi imperent neve iram aut lucrandi cupidinem patefaciant (v. 379 sq.): „Iuppiter a vobis tam turpia crimina pellat, in quibus est ulli cura placere viro".

Priore igitur tertii libri in parte non fit gradatio amoris temporum, qua, ut in posteriore huius libri parte (vv. 381—808) factum est, praecepta gradatim a primo initio usque ad finem amoris se excipiunt, sed omnia praecepta eodem spectant, ut puellae de corpore atque animo excolendo instruantur. Primum enim a libro de Medicamine exorsus praecipit Ovidius, quo cultu puellas corpora excolere necesse sit (vv. 101—250), deinde docet, quibus artibus puellis vitia corporis occulenda sint atque quae corporis virtutes illis asciscendae sint (vv. 251—310), denique ut etiam animi virtutibus discendis operam dent, a puellis postulat (vv. 311—380).

Sed quaerendum nobis est, qui fiat, ut Ovidius a libro de Medicamine ordiatur neque a primo praeceptorum initio illi priorum Artis librorum dispositioni, quam in posteriore huius libri parte (vv. 381—808) sequitur, se applicet, praesertim cum haec de cultu praecepta illi dispositioni poetam inserere potuisse argumentis supra (cf. pag. 32) iam confirmaverimus. Quae res optime explicabitur, si sumemus poetam eo ipso tempore, quo ad tertium Artis librum conscribendum accessurus erat, librum de Medicamine modo absolvisse huiusque potissimum libri praecepta memoria tenuisse. Hunc igitur de Medicamine librum post priores Artis libros et ante ter-

tium Artis librum compositum esse veri est simillimum. Accedit, quod altera quoque res perfacile explicatur, si libellum de Medicamine illo tempore compositum esse putamus. Ovidium enim initio iuvenes solos praeceptis instruere sibi proposuisse et postea demum, cum priores Artis libros iam confecisset, consilium Artis puellis quoque scribendae iniisse supra (cf. pag. 5) commemoravimus. Consilium autem tertii libri ad Artem iam confectam addendi, ut Pohlenzius[1]) iam suspicatus est, dum libellum de Medicamine componit, Ovidius cepisse videtur, qui libellus propter siccitatem rei poetae ipsi fortasse non nimis placebat.

At hanc Pohlenzii sententiam non probat Birtius[2]). Concedit quidem Birtius Ovidium initio iuvenibus solis Artem amandi scribere in animo habuisse, sed credit tertium Artis librum statim ad priores Artis libros nondum editos annexum esse, quia in fine secundi Artis libri Ovidius consilium tertii libri conscribendi indicet his verbis (v. 745. 6): „ecce, rogant tenerae, sibi dem praecepta, puellae. vos eritis chartae proxima cura meae". Qui fiat, ut Ovidius propositum suum commutaverit, ita explicare conatur vir doctissimus, ut dicat poetam ab amicis, quibus priores Artis libros nondum editos legisset, rogatum esse, ut puellas quoque praeceptis instrueret. At illos postremos secundi libri versus (v. 745. 6) Ovidius perfacile prioribus Artis libris addere potuit, cum in altera editione prioribus Artis libris non mutatis tertium librum annecteret. Ipse Birtius facere non potest, quin Ovidium, postquam priores Artis libros confecisset, propositum mutavisse et consilium Artis puellis quoque conscribendae cepisse putet. Praeteriit igitur prioribus Artis libris confectis tempus quoddam, priusquam ad tertium librum componendum accessit

1) cf. Pohlenz, Progr. Gott. 1913 pag. 23 sqq.
2) cf. Birt, Berl. Philolog. Wochenschrift 1913, 1223 sq.

poeta. Quod autem Pohlenzius putat atque singulis de Medicamine libri versibus, qui cum Artis verbis consentiunt, interpretandis etiam confirmat librum de Medicamine post iuvenum Artem et ante puellarum Artem compositum esse, compositione tertii libri comprobatur.

Sed ad compositionem tertii libri perscrutandam revertamur atque hanc disputationem ad finem perducamus. Fontibus enim, unde poeta singula praecepta hausit, cognitis apparet tertii libri praecepta dirimi posse in duas partes, quae valde distant a capitibus, in quae Tolkiehnius (l. l. pag. 326 sqq.) praecepta distribuit[1]). Quae tertii libri partes eo sunt ortae, quod poeta priore in parte (vv. 101—380) a libro de Medicamine exorditur, posteriore autem in parte (vv. 381—808) illam priorum librorum dispositionem sequitur. Cum enim priore parte poeta ad amatorem non spectans in universum de corpore atque animo excolendo puellas instruat, posteriore parte puellas per totum amorem gradatim usque ad summum comitatur.

Summatim autem dispositio tertii libri praeceptorum hac tabula illustretur:

---

1) Dividit enim Tolkiehnius tertium Artis librum in duo praeceptorum capita (101—466; 467—808), quae alteri atque tertiae priorum librorum dispositionis partibus respondeant. Primam autem illius dispositionis partem in tertio libro neglectam esse pronuntiat. At non neglexisse poetam primam illius dispositionis partem supra iam demonstravimus (cf. pag. 12 sq.). Sed etiam initio illius partis, quam Tolkiehnius cum tertia priorum librorum dispositionis parte comparat (467—808 = libr. II), praecepta inveniuntur, quae ad alteram illius dispositionis partem pertinent. Illis enim in partibus, quibus poeta qua ratione epistulae rescribendae sint docet (467—498) et puellas comibus oculis iuvenem allicere iubet (499—524), re vera id agitur, ut iuvenis a puellis alliciatur. Qua ex re satis elucet Tolkiehnium tertii libri praecepta ad libidinem in duo capita divisisse.

I, 101—380:		
101—250	Quo cultu puellas se ornare oporteat.	
251—310	Quibus artibus vitia corporis occulenda et quae corporis virtutes discendae sint.	
311—380	Quae animi quoque virtutes excolendae sint.	
II, 381—808:		
381—432	Ubi amator quaerendus sit.	~ I, 41—170
433—466	Quomodo amator alliciendus sit.	~ I, 509
467—498		~ I, 437—486
499—524		~ I, 487—504; 707—718
525—576		~ am. I, 10 (555 sqq. ~ I, 765)
577—610	Quomodo amator tractandus sit, ut amor eius longius duret.	~ am. II, 19
611—666		~ Tib. I, 6, 9 (659 sqq. ~ I, 739—754)
667—746		~ II, 425—492
747—768		~ I, 229—252; 525—606
769—808		~ II, 703—732

In fine autem huius libri (vv. 808—812) huic operi Alexandrinorum poetarum more quasi *σφραγῖδα* subscribit Ovidius. Puellas enim adhortatur, ut spoliis inscribant: „Naso magister erat“. Ut autem Ovidius prooemium tertii libri ad exemplar primi libri prooemii composuit, ita in fine huius libri respicit ad secundi Artis

libri perorationem, in qua iuvenes monuit, ut se magistrum celebrarent (v. 743sq.): „sed quicumque meo superarit Amazona ferro, inscribat spoliis ‘Naso magister erat’“. Ovidius ipse puellas ad illos secundi libri versus delegans isdem verbis puellarum Artem concludit (v. 811sq.): „ut quondam iuvenes, ita nunc, mea turba, puellae inscribant spoliis ‘Naso magister erat’“.

Quodsi breviter comprehendimus, quod evincere conati sumus, tertium Artis librum non neglegenter ab Ovidio compositum esse videmus. Quin etiam praeceptis in duas partes secernendis, quarum priore poeta a libro de Medicamine exorsus de corpore atque animo excolendo praecipit (vv. 101—380) et posteriore puellas per totum amorem comitatur (vv. 381—808), efficitur, ut evidenter atque manifesto huius libri compositionem perspiciamus. Sed etiam singula utriusque partis praecepta perbene inter se coniuncta esse demonstravimus.

Denique libellum de Medicamine post priores Artis libros et ante tertium Artis librum compositum esse compositione tertii libri perscrutanda fit verisimillimum.

II.

De fabulis quibusdam ab Ovidio et in Metamorphosibus et in Fastis narratis.

Multae in Metamorphosibus narrantur fabulae, quae in Fastis quoque inveniuntur. Quarum fabularum complures valde inter se differunt, cum secundum diversam librorum naturam aliter in Metamorphosibus aliter in Fastis narrationem instituat Ovidius. Cum autem poetam non alterum carmen post alterum scripsisse, sed uno tempore utriusque operis et Metamorphoseon et Fastorum partes composuisse constet, saepius iam quaesitum est, utro loco poeta fabulas priores scripsisset[1]). Quo efficitur, ut non solum videamus, utrae Metamorphoseon et Fastorum partes priores conscriptae sint, sed etiam melius inspiciamus et diiudicemus, quibus fontibus poeta in his fabulis componendis usus sit. Ad eorum autem, qui iam de hac re egerunt, disputationes nonnulla addam.

Atque primum contemplemur fabulam Callistus in ursam mutatae, quam in secundo Metamorphoseon libro narrat Ovidius (v. 409 sqq.). Quae fabula in secundo Fastorum quoque libro legitur (v. 153 sqq.), ubi

1) cf. Krassowsky, Ovidius quomodo in iisdem fabulis enarrandis a se ipso discrepuerit. Diss. Regimont. 1897; Preßler, Quaestionum Ovidianarum capita duo. Diss. Halis Saxonum 1903; Malten, Ein alexandrinisches Gedicht vom Raube der Kore. Hermae t. XLV pag. 566 sqq.

poeta ortum Arctophylacis describit. Ut melius cognoscamus, quomodo fabulae inter se discrepent, narrationes breviter asscribam.

fast.	met.
155—162. Callisto arcum Dianae tangens iurat se virginem semper mansuram esse. Sed ab Iove, quamvis ipsa nolit, corrumpitur.	409—440. Callisto, quamvis ipsa nolit, ab Iove, qui faciem Dianae induit, corrumpitur.
	441—452. Diana peccatum Callistus, postquam ex amplexu Iovis rediit, quamquam „nymphae sensisse feruntur“, non animadvertit.
163—174. Diana tum peccatum Callistus animadvertit, cum in gelido fonte cum nymphis lavantem Callisto gravidam esse videt, atque eam dimittit.	453—465. Sed nono mense, cum in gelido fonte cum nymphis lavantem Callisto gravidam esse videat, eam dimittit.
175—180. Decimo mense, cum Callisto Arcadem pepererit, Iuno ira incensa Callisto in ursam commutat.	466—488. Iuno, quae hoc animadverterat, poenam in aliud tempus distulerat. Arcade nato Iuno Callisto in ursam commutat.
181—182. Ursa per incultos montes errat.	489—495. Ursa per incultos montes errat.
183—188. Tribus lustris post Arcas, cum in montibus venaretur, matrem necavisset, nisi Iuppiter filium atque matrem in propinqua sidera mutavisset.	496—507. Tribus lustris post Arcas, cum in montibus venaretur, matrem necavisset, nisi Iuppiter filium atque matrem in propinqua sidera mutavisset.
189—190. Descriptio side-	

rum nuper in caelum positorum.	
191—192. Qua re offensa Iuno Tethyn orat, ut ursam aequore tingi vetet.	508—530. Qua re offensa Iuno Oceanum et Tethyn orat, ut ursam aequore tingi vetent.

Primo obtutu videmus Fastis atque Metamorphosibus eandem narrationem subesse, quam poeta, cum altero loco fabulam iteraret, paulum immutavit. Ut videamus, utro loco poeta fabulam priorem scripserit, ex narrationibus Ovidi ipsis argumenta petamus.

In Metamorphosibus Diana peccatum Callistus ex Iovis amplexu redientis, quamquam „nymphae sensisse feruntur", non animadvertit. Sed nono mense dea Callisto, quae cum nymphis in gelido fonte lavatur, gravidam esse videt (v. 453sqq.):

> orbe resurgebant lunaria cornua nono,
> cum dea venatu fraternis languida flammis
> nacta nemus gelidum . . .

Ovidio autem hoc loco de nono mense narrante Callisto parere audire malumus quam Dianam tum demum Callisto gravidam vidisse. Sic autem Ovidius fabulam in Fastis narrat, ubi eundem fere versum suo loco positum legimus (v. 175sq.):

> luna novum decies implerat cornibus orbem:
> quae fuerat virgo credita, mater erat.

Verisimillimum igitur est poetam, cum Fastorum fabulam in Metamorphosibus repeteret atque initium fabulae paulum mutaret, hoc Fastorum versu neglegenter usum esse, ut ita narrationem ad descriptionem Dianae cum nymphis lavantis traduceret.

Praeterea sequentia Metamorphoseon verba offensionem praebent. Dicit enim poeta Iunonem poenam in idonea tempora distulisse (v. 466sqq.):

senserat hoc olim magni matrona Tonantis
distuleratque graves in idonea tempora poenas.
causa morae nulla est . . .

Intellegi igitur non potest, cur Iuno, cum ipsa, ne Callisto filium pareret, impedire potuerit, Arcade nato sic furiens loquatur (v. 471 sq.):

'scilicet hoc etiam restabat, adultera', dixit
'ut fecunda fores fieretque iniuria partu
nota . . .'

Qui versus eo magis displicent, quod Ovidius paulo ante copiose de graviditate Callistus locutus est. Quae verba offensionem praebentia in Fastis non leguntur (v. 175 sqq.):

luna novum decies implerat cornibus orbem:
quae fuerat virgo credita, mater erat.
laesa furit Iuno formam mutatque puellae.

In Fastis enim non dicit Ovidius, unde Iuno peccatum Callistus compererit, sed fictioni legentium concedit. Quod in Metamorphosibus, ubi narrationem amplificat atque exornat, explicare conatur, cum haec verba facit: „senserat hoc olim magni matrona Tonantis". Ita fit, ut Iuno sine ulla causa poenam in idonea tempora differat et verba Iunonis „scilicet hoc etiam restabat, adultera, ut fecunda fores" praesertim graviditate Callistus paulo ante commemorata valde mira sint. Haec igitur offensio demonstrat Fastorum fabulam priorem scriptam esse, nam simplici atque evidenti ratione, qui orta sit haec offensio, explanatur, si Ovidium, cum Fastorum narrationem in Metamorphosibus exornare conaretur, difficultatibus implicatum esse putamus.

Quibus rebus demonstratis cum appareat Ovidium fabulam Callistus in Fastis priorem scripsisse, perfacile intellegimus, qui factum sit, ut alia offensio in Metamorphosibus inveniatur. Poeta enim iam ante fabulam

Callistus dicit Phaethontem ursam maiorem in caelo vidisse his verbis (v. 171sq.):

tum primum radiis gelidi caluere Triones
et vetito frustra temptarunt aequore tingi.

Post autem interitum Phaethontis poeta narrat Iovem, qui noxam terrae a Phaethonte dirutae inspiciat, Callisto corrumpere et ad caelum tollere. Ovidius igitur fabulam, quam in Fastis ad sidus Arctophylacis explicandum narraverat, in Metamorphosibus contextum totius libri neglegens iteravit.

Necesse igitur est nos ex narratione Fastorum proficisci, ut auctores, quos Ovidius secutus est, reperiamus. Ovidius autem in Fastis, cum sidera describeret, libro Eratosthenis usus est. Sed fabula Ovidiana Arcti atque Arctophylacis ea in re discrepat a narratione Eratosthenis [1]), quod apud Eratosthenem Diana, apud Ovidium Iuno Callisto in ursam commutat neque Ovidius narrat Callisto in ursam mutatam cum filio ad Lycaonis domum pervenire. Quaerendum igitur est, utrum Ovidius narrationem Eratosthenis ipse mutaverit an alterum auctorem praeter Eratosthenem secutus sit.

Franz [2]), qui non quaerit, utram fabulam Ovidius priorem scripserit, a fabula Metamorphoseon profectus dicit Ovidium narrare non potuisse Callisto ad domum Lycaonis venire, cum iam priore Metamorphoseon loco (I, 163sqq.) fabulam Lycaonis, quam Eratosthenes coniunxisset cum fabula Arcti, narravisset. Quod ea de causa falsum esse videmus, quod Ovidius fabulam in Fastis priorem scripsit, ubi eum fabulam Lycaonis praetermittere necesse non erat. Deinde Franz tres esse auctores, quos Ovidius secutus sit, affirmat: Eratosthe-

1) cf. Eratosthenis Catasterismorum Reliquiae ed. C. Robert, Berol. apud Weidmannos 1878 pag. 50sqq.

2) cf. Franz, De Callistus fabula. Leipziger Studien. Lps. 1890 pag. 321sqq.

nem, Callimachum aliumque auctorem. Omnino non omnes locos, quibus ex aliis auctoribus ad Callimachum relatis Franz Callimachi fabulam restituere conatus est, Callimachi esse Pressler iam ostendit [1]). Nos unum tantum locum Callimachi fabulae (cf. Schol. Ven. A ad Il. XVIII, 487) Ovidium ante oculos habuisse nec tertium auctorem secutum esse postea (cf. pag. 59 sq.) demonstrabimus.

Eodem modo Pressler [2]), cum non accuratius quaerat, utram fabulam Ovidius priorem scripserit, a Metamorphoseon fabula proficiscitur. Hic quidem Ovidium Callimachum secutum esse negat atque Ovidium, cum fabulam Lycaonis in Metamorphosibus praetermittere coactus esset, ipsum mutavisse fabulam explicare conatur. Sed cum Ovidium poema Callimachi non cognovisse verisimile non est, tum explicatio fabulae ab Ovidio ipso mutatae falsa est, cum poeta fabulam Lycaonis praetermittere coactus non sit.

Ovidi fabulam in Fastis narratam si comparamus cum narratione Eratosthenis (Catasterismorum Epit. I), videmus Ovidium imprimis narrationem Eratosthenis secutum esse. Ut rem melius diiudicemus, liceat mihi narrationes afferre.

fast. II	Catasterismorum Ep. I
155—156. Callisto, Lycaonis filia (v. 173), Dianae „sacri pars fuit una chori".	*Ταύτην Ἡσίοδός φησι Λυκάονος θυγατέρα ἐν Ἀρκαδίᾳ οἰκεῖν, ἑλέσθαι δὲ μετὰ Ἀρτέμιδος τὴν περὶ τὰς θήρας ἀγωγὴν ἐν τοῖς ὄρεσι ποιεῖσθαι.*
157—160. Arcum Dianae tangens iurat se semper virginem mansuram esse.	

1) l. l. pag. 50 sqq.
2) l. l. pag. 56 sq.

161—162. Callisto ab Iove corrumpitur, sed Diana peccatum Callistus non sentit.	*φθαρεῖσαν δὲ ὑπὸ Διὸς ἐμμεῖναι λανθάνουσαν τὴν θεὸν.*
163—172. Tum demum Diana peccatum Callistus animadvertit, cum Callisto cum nymphis lavantem gravidam esse videt.	*φωραθῆναι δὲ ὕστερον ἐπίτοκον ἤδη οὖσαν ὀφθεῖσαν ὑπ᾽ αὐτῆς λουομένην.*
173—174. Diana igitur Callisto periuram dimittit.	*ἐφ᾽ ᾧ ὀργισθεῖσαν τὴν θεὸν (ἀποθηριῶσαι) αὐτὴν. καὶ οὕτως τεκεῖν (ἄρκτον γενομένην) τὸν κληθέντα Ἀρκάδα.*
—	*οὖσαν δὲ ἐν τῷ ὄρει θηρευθῆναι ὑπὸ αἰπόλων τινῶν καὶ παραδοθῆναι μετὰ τοῦ βρέφους τῷ Λυκάονι.*
175—180. Arcade nato Iuno Callisto in ursam commutat.	—
181—190. Arcas tribus lustris post matrem necavisset, nisi Iuppiter filium atque matrem in propinqua sidera mutavisset.	*. . . ὑπὸ δὲ τοῦ ἰδίου υἱοῦ διωκομένην . . . καὶ ἀναιρεῖσθαι μέλλουσαν . . . ὁ Ζεὺς διὰ τὴν συγγένειαν αὐτὴν ἐξείλετο καὶ ἐν τοῖς ἄστροις αὐτὴν ἔθηκεν* (idem filium ad caelum raptum esse dicit in Catast. Ep. VIII).
191—192. Qua re offensa Iuno Tethyn orat, ne Arctos in aquis lavetur.	

In prima huius fabulae parte (fast. 155—172) Ovidium diligenter atque accurate Eratosthenem secutum

esse videmus. Nam Rehmius [1]) iam demonstrat Franzium non recte eam fabulae partem, in qua Callisto Dianae ius iurandum dat, ad Callimachum rettulisse, cum re vera haec pars conveniat ad eam tantum fabulam, in qua Diana postea Callisto poena afficiat. Cum autem apud Callimachum (cf. Schol. Ven. A ad Il. XVIII, 487) Iuno Callisto puniat, recte Rehmius hanc partem Eratosthenis fabulae tribuit. Ovidium igitur opus Eratosthenis integrius habuisse verisimile est.

Item finem huius fabulae ex Eratosthenis opere integriore fluxisse perfacile intelleges. Quaerentibus enim nobis, cur ursa ad caelum elata impediatur „ne puro tingatur in aequore“ (met. v. 530), apparet hoc artissime cohaerere cum verbis Dianae, quibus Callisto gravidae imperat: „nec castas pollue aquas“ (fast. v. 174 ~ met. v. 464). Ergo, priusquam Ovidius fabulam mutavit, non Iunone sed Diana auctore hoc factum esse concludendum est. Quo fit verisimillimum hanc quoque partem ad opus Eratosthenis integrius referendam esse. Nam haud dubie Eratosthenes hanc rem in carminibus Homericis iam allatam (cf. Σ 489, ε 275 *οἵη δ' ἄμμορός ἐστι (ἄρκτος) λοετρῶν Ὠκεανοῖο*) non ignoravit.

Discrepat igitur fabula Ovidiana ea tantum in re a narratione Eratosthenis, quod non Diana, ut Eratosthenes narrat, Callisto in ursam commutat, sed Diana Callisto dimittit atque Iuno eam in ursam commutat. Certe Ovidius, ut Iunonem Callisto mutantem faceret, Callimachi carmine adductus est, cuius in fabula Iuno Callisto in ursam commutat (cf. Schol. Ven. A ad Il. XVIII, 487): *Ζεὺς Καλλιστοῦς τῆς Λυκάονος ἐρασθεὶς ἐμίσγετο αὐτῇ λανθάνων Ἥραν. ἐπιγνοῦσα δὲ ἡ θεὸς μετέβαλεν αὐτὴν εἰς ἄρκτον καὶ ὡς θηρίον Ἀρτέμιδι προσέταξε τοξεῦσαι. Ζεὺς δὲ εἰς οὐρανὸν αὐτὴν ἀναγαγὼν πρώτην κατηστέρισεν. ἡ ἱστορία παρὰ Καλλιμάχῳ.*

1) cf. Rehmius, Mythologische Untersuchungen über griech. Sternsagen. Diss. Monac. 1896 pag. 28 sq.

Id enim Ovidius, cum suo more Eratosthenis fabulam mutaret, spectavisse videtur, ut Iunone aemulatione inflammata fabulam exornaret. Cum autem Diana quoque, cui Callisto fidem iuraverat, Callisto gravidam punire deberet, Iunonem, ne eodem tempore Callisto bis puniretur, Arcade nato demum Callisto in ursam mutantem fecit. Ita fit, ut Callisto, quae post Arcadis natum in ursam commutatur (apud Eratosthenem in ursam commutata Arcadem parit), cum filio ad Lycaonis domum pervenire non potuerit, quae narratio ad descriptionem ortus Arctophylacis omnino non pertinet. Iunonem autem postea fabulae insertam esse ea ex re elucet, quod Callisto bis punitur (sc. a Diana atque ab Iunone) atque miramur, unde Iuno, postquam Callisto Arcadem peperit, compererit Callisto filium ex Iove peperisse. Quod cum poeta in Metamorphosibus, ubi fabulam exornat, explicare conetur („senserat hoc olim magni matrona Tonantis distuleratque graves in idonea tempora poenas"), difficultatibus implicatur.

Aliis quoque locis poetam, cum fabulam in Metamorphosibus iteraret, ipsius narrationem exornavisse videmus. In Metamorphosibus enim multis verbis narrat, quod in Fastis leviter significavit: sc. pulchritudinem Callistus (met. 411—416; fast. 161) atque permutationem Callistus (met. 474—488; fast. 177 sqq.). Etiam amores Iovis atque Callistus exornat (met. 417—440; fast. 162), cum Iovem faciem Dianae induentem facit, quod iam Amphis[1]) comoediarum scriptor narraverat.

---

1) Haec Amphidis narratio in Catasterismorum epitoma non commemoratur; sed cum Hyginus atque Germanici interpretes, qui Eratosthenis opere usi sunt, fabulae Callistus adscribant, quomodo Amphis comoediarum scriptor fabulam narraverit, Eratosthenem, qui librum de antiqua comoedia scripsit, hoc iam fecisse suspicatur Robertus (cf. editionis pag. 32; locos invenies collatos in Roberti editionis pag. 50 sqq.).

Iam ad fabulam Sabinorum, qui Tatio rege Romam expugnare conati sunt, accedamus, quam in Metamorphoseon libro XIV inter Romanas fabulas invenimus (v. 775 sqq.). Eandem fabulam in Fastis quoque narrat Ovidius (I, 257 sqq.).

Utroque loco poeta incipit a scelere Tarpeiae, quae Sabinos ad Capitolium ducit (fast. 261. 2; met. 776. 7). Deinde Sabini oppidum aggrediuntur (fast. 265; met. 778—80). Iuno Romanis infesta Sabinis portam recludit (fast. 265. 6; met. 781. 2). Tum in Fastis Ianus, qui portam patefactam esse animadvertit, „cum tanto veritus committere numine pugnam“ fontem ferventem recludit, ut urbem tueatur (267—72), sed in Metamorphosibus Venus, cum facta Iunonis sentiat („et clausura fuit, nisi quod rescindere numquam dis licet acta deum“), Ausonias Naidas orat, ut flumine misso aditum urbis praecludant. Ausoniae autem Naides fontem gelidum in ferventem fluvium permutant (783—99). Quare efficitur, ut Sabini oppidum capere desistant (fast. 273; met. 799 sqq.).

Fastis atque Metamorphosibus eandem fabulam subesse apparet. Quae narrationes Ovidianae ea in re inter se differunt, quod in Fastis Ianus oppidum servat et in Metamorphosibus Venus Romanis auxiliatur, cum Ausoniis Naidibus persuadeat, ut aquis missis aditum urbis praecludant. In Fastis fabula apta est ad reliquam narrationem. Poeta enim ex Iano diversarum rerum causas quaerit. Ianus autem a poeta interrogatus (v. 257 sq.):

Cum tot sint iani, cur stas sacratus in uno,
hic ubi iuncta foris templa duobus habes?

respondet Romanos sibi hoc loco aram atque sacellum [1] aedificavisse, cum ipse in bello cum Sabinis gesto hostes

1) De hoc Iani templo conferas Wissowa, Religion und Kultus der Römer[2] pag. 104 sq.

a porta avertisset oppidumque servavisset. Hanc igitur fabulam, quam Graeci αἴτιον appellant, in Fastis suo loco positam esse videmus. In Metamorphosibus autem fabula inserta est ordini regum Albanorum, quos reges Ovidius, postquam Graecas fabulas morte Aeneae narrata conclusit, enumerat, ut habeat formam, qua diversissimae fabulae Romanae contineantur. Ita enim progreditur poeta, ut fabulas, quas narrat, temporibus horum regum factas esse dicat (cf. v. 622 iamque Palatinae summam Proca gentis habebat: rege sub hoc Pomona fuit).

Facile autem intellegi potest Ianum in priore fabulae forma, non Venerem hostes a porta removisse. Ianus enim apud Romanos deus est portarum, cuius est portas tueri. Itaque Ianum in priore fabulae forma hostes prohibuisse Romam intrare consentaneum est. Huc accedit, quod Ovidius illo loco, quo Ianum celebrare volebat, vix fabulam narravisset, quae ab initio maxime disiuncta erat a deo Iano. Atque Ianum a primo initio hac fabula celebrari ea quoque ex re apparet, quod Macrobius (Sat. I, 9, 17 sq.) et Servius (ad Aen. I, 291) — qui explicare volunt, cur templum Iani bello pateat, pace claudatur — eandem fere narrationem praebent, ut Ianum celebrent atque demonstrent, quantopere Ianus in bello cum Sabinis gesto de Romanis meritus sit (cf. Macrob. Sat. I, 9, 18 ea re placitum, ut belli tempore velut ad urbis auxilium profecto deo fores reserarentur). Verrium Flaccum autem auctorem huius fabulae esse, quem Ovidius, Macrobius, Servius secuti sint, Wissowa[1]) suspicatur, quod Varro (de l. l. V, 156) Lautolarum fontes ad Ianum Geminum sitos commemorans fabulae mentionem non facit.

1) cf. Wissowa, Religion und Kultus der Römer[2]. pag. 105[2]; Hyginum Augusti aetatis grammaticum auctorem putat Franke, De Ovidii Fastorum fontibus capita tria. Diss. Halis Saxonum 1909 pag. 63 sq.

Iam videamus aliud. Utroque loco Iuno, cum Romanis irata sit, Sabinis, qui oppidum expugnare conantur, portam patefacit. Quod poeta in Fastis his verbis dicit (v. 265 sq.):

et iam contigerant (sc. Sabini) portam, Saturnia cuius
dempserat oppositas invidiosa seras.

Eadem fere verba in Metamorphoseon narratione facit (v. 780 sq.):

portasque petunt, quas obice firmo
clauserat Iliades; unam tamen ipsa reclusit
nec strepitum verso Saturnia cardine fecit.

In Metamorphosibus autem, quod Iuno nepotibus Aeneae irascitur, iis versibus repugnat, quibus poeta paulo ante Iunonem Aeneae Romanisque irasci desiisse aperte atque dilucide affirmaverat. Dicit enim Ovidius, cum laudibus Aeneam effert (v. 581 sq.):

iamque deos omnes ipsamque Aeneïa virtus
Iunonem veteres finire coegerat iras.

Qui factum sit, ut haec verba illis repugnent, perfacile explicatur, si poetam Sabinorum fabulam, quam in Fastis composuit, hoc Metamorphoseon loco iteravisse atque contextum totius libri neglexisse putamus. Qua ex re Ovidium quartum decimum Metamorphoseon librum non sine intervallo temporis scripsisse apparet, cum odium Iunonis, quod in Romanos habet, repugnare narrationi paucis versibus ante scriptae non animadverterit. Hoc autem loco Ovidi artem componendi videre licet: poeta, qui Fastos atque Metamorphoses eodem tempore scribit, modo Fastis modo Metamorphosibus narrationem addit aut fabulam, quam in altero libro iam narravit, in alterum transfert. Ita fit, ut poeta hoc loco parum animum intendat ad contextum totius libri.

Age nunc videamus, qua de causa Ovidius fabulam in Metamorphosibus repetiverit atque narrationem permutans Venerem Iani loco posuerit. Ovidio, cum ordi-

nem regum Albanorum in Metamorphosibus scriberet, in mentem venerunt fabulae, quas in Fastis compluribus verbis narrat (de Amulio atque Numitore cf. fast. III. 49sqq. — de festis Palilibus cf. fast. IV. 807sqq.). Quas fabulas cum hoc loco non afferat, fabulam Sabinorum ea de causa repetit Ovidius, quia illam fabulam in metamorphosin mutare potuit. Etenim poeta narrare voluit, quomodo in bello cum Sabinis gesto frigidus fons in ferventem fluvium permutatus esset. Ausonias igitur Naidas a Venere rogatas, ut Romanis ab hostibus oppressis auxilium ferrent, fontem gelidum in ferventem atque fumantem fluvium mutavisse narrat poeta atque hanc metamorphosin his verbis concludit (v. 794sq.):

. . . et Alpino modo quae certare rigori
audebatis aquae, non ceditis ignibus ipsis.

Ovidius autem, cum commutationem fontis in Metamorphosibus narrare vellet, narratione Iani fontem ad hostes repellendos recludentis uti non potuit, sed fontem iam adesse ei dicendum erat (cf. met. v. 785sq. Iano loca iuncta tenebant Naides Ausoniae gelido rorantia fonte). Nec minus mirum fuisset, si Ianus, qui ipse fontem recludere potuit (cf. verba Iani ipsius in Fastis scripta v. 268sq.: ipse meae movi callidus artis opus oraque, qua pollens ope sum, fontana reclusi), Ausonias Naidas oravisset, ut fluvium ferventem mitterent. Poeta igitur Ianum silentio praeterire coactus Venerem, quae semper Aeneae nepotibus faveret, advocavit. Quae, cum ei ipsi cum dea pugnare non liceret (cf. met. v. 784sq. et clausura fuit, nisi quod rescindere numquam dis licet acta deum), Ausonias Naidas orare potuit, ut flumine misso aditum urbis praecluderent.

Itaque Ovidius Venerem Iani loco ponere coactus esse videtur, cum fabulam, quam in Fastis narravit, in metamorphosin mutare vellet.

Ovidius, postquam fabulam Sabinorum narravit, decimum quartum Metamorphoseon librum concludit fabula Romuli in caelum elati (v. 805 sqq.), quam item in Fastis narrat (II, 475 sqq.). Quae fabulae ea tantum in re inter se discrepant, quod in Metamorphosibus deest illa pars fabulae, qua narratur Romulum in caelum elatum Iulio Proculo in itinere apparuisse. Hoc autem inde factum esse, quod poeta in Fastis atque Metamorphosibus non isdem de causis fabulam tractat, postea videbimus. Sed iam locos Fastorum atque Metamorphoseon accuratius tractemus, ut ex illis, uter prior scriptus sit, cognoscamus.

Et in Metamorphosibus et in Fastis Mars Iovem orat et obsecrat, ut promisso stet atque filium suum in caelum tollat. Utroque loco poeta Martem versum Ennianum afferentem facit, ut tamquam isdem verbis, quibus Iuppiter rem pollicitus erat, utatur: „unus erit, quem tu tolles in caerula caeli“ (cf. Vahlen, Ennianae poes. rell. p. 12). Quae verba aperte atque dilucide in Fastis ita interpretatur Ovidius, ut voce unus Enniani versus significetur alter Rheae Silviae filius (v. 485 sqq.):

quamvis intercidit alter,
pro se proque Remo, qui mihi restat, erit.
'unus erit, quem tu tolles in caerula caeli'
tu mihi dixisti. sint rata dicta Iovis.

Ergo Ovidius Remum quoque commemorare debebat. Quod cum in Metamorphosibus non faciat (v. 812 sqq.):

tu mihi concilio quondam praesente deorum
(nam memoro memorique animo pia verba notavi)
'unus erit, quem tu tolles in caerula caeli'
dixisti: rata sit verborum summa tuorum!

Ovidium verba Martis, quae in Fastis scripserat, in Metamorphosibus neglegenter iteravisse concludendum est.

Accedit aliud. In utroque carmine Iuppiter preces

Martis non repudiat, sed ei adnuit. Dicit autem poeta in Metamorphosibus (v. 816 sqq.):

> adnuit omnipotens et nubibus aera caecis
> occuluit tonitruque et fulgure terruit orbem.
> quae sibi promissae sensit rata signa rapinae ...

Quae res satis mira est. Nam si Iuppiter Marti coram adstanti atque roganti (v. 806 sq.) adnuit, certe non erat cur, ut consensum significaret, tonitru et fulgure terreret orbem, neque tempestas illa bene signum rapinae nominatur. Certe multo aptius procedit Fastorum narratio, ubi legimus (v. 489 sq.):

> Iuppiter adnuerat. nutu tremefactus uterque
> est polus, et caeli pondera movit Atlas

(quae notissima verba[1]) Ennium quoque, quem Ovidium secutum esse videbimus, praebuisse Vahlen, Ennianae poes. rell. p. XXXIV putat), tempestas autem postea ita commemoratur, ut hac occasione data Romulum a patre in caelum sublatum esse audiamus. Item Livius (I, 16) Romulum, cum contionem ad exercitum recensendum haberet, tempestate subito coorta ex oculis patrum atque militum elapsum esse narrat. Sed Martem Iovem oravisse atque filium in caelum sustulisse Livius non dicit. Hoc autem necnon concilium deorum, quod in narratione Ovidiana commemoratur (met. XIV, 812), fluxit ex Annalibus Ennii poetae, qui ipse quoque hanc rem tractavit. Totam enim Fastorum narrationem apud Ennium exstitisse et Ovidium ex narratione Enniana pendere luculentis argumentis Sofer[2]) demonstravit. Idem cum probaverit praeter Ovidium etiam Livium narratione Enniana usum esse,

---

1) cf. Il. *A*, 528 sqq.; Verg. Aen. IX, 106.

2) cf. Sofer, Livius als Quelle von Ovids Fasten. Jahresberichte des k. k. Maximilian-Gymnasiums. Vindob. 1905/6 pag. 23 sqq.

ex historia Livii et narratione Ovidii inter se comparatis cognoscimus, utro loco Ovidius Ennio accuratius se applicaverit.

Alio quoque loco Ovidium in Fastis Ennium imitatum esse, in Metamorphosibus autem fabulam mutavisse videmus. In Fastis enim Romulum apud Capreae paludem, ubi populis suis iura dedit, a patre in caelum sublatum esse dicit (v. 491 sq.):

est locus, antiqui Capreae dixere paludem:
forte tuis illic, Romule, iura dabas. . . .

Sed in Metamorphosibus poeta Palatinum collem loco Capreae paludis ponit, cum haec verba facit (v. 822 sqq.):

Constitit (sc. Mars) in summo nemorosi colle Palati
reddentemque suo non regia iura Quiriti
abstulit Iliaden.

Cum vero Livius quoque narret Romulum ex oculis circumstantium elapsum esse, „cum ad exercitum recensendum contionem in campo ad caprae paludem haberet“ (I, 16, 1), Ovidium in Fastis Ennium secutum esse apparet. Primum igitur Ovidius locum Fastorum, quo Ennium secutus est, composuit, tum in Metamorphosibus locum ita permutavit, ut Palatinum, quod caput urbis Augusti temporibus erat, in narratione poneret.

Denique si quaerimus, qua de causa Ovidius fabulam Romuli in caelum sublati in Metamorphosibus iteraverit, poetam Romanas fabulas libri XIV et ordinem regum Albanorum hac fabula, quae apotheosin (i. e. metamorphosin) Romuli praebet, concludere voluisse statuendum est. Etenim in Metamorphosibus poetae maxime interest narrare, quomodo Romulus in deum mutatus sit, in Fastis autem hac fabula demonstratur, qua de causa templum Quirini conditum sit. Hunc diversum narrationum finem si respicimus, facile etiam explicatur, quod Romulum ab Iulio Proculo conspectum esse in Fastis narratur — ibi enim Romulus Proculo mandat,

ut patres templum sibi aedificent (v. 507 sqq.) — in Metamorphosibus autem haec res silentio praeteritur.

Docet igitur fabula, quae Callisto inscribitur, quanti momenti in fabulis ab Ovidio bis narratis sit quaerere, utro loco fabula prior narrata sit; id quod viri docti, qui adhuc de hac fabula disputaverunt, neglexerunt. Fabulis autem, quae in Metamorphoseon libro XIV narrantur, cum isdem Fastorum narrationibus collatis fit verisimillimum Ovidium, cum inde a medio Metamorphoseon libro XIV ad Romanas metamorphoses narrandas accederet, id quoque egisse, ut fabulas in Fastis iam narratas Metamorphoseon libro aptaret.

Vita.

Natus sum Fridericus Wichers natione Borussus pridie Id. Dec. anni 1891 in vico Guestfaliae, cui nomen est Halver, patre Friderico matre Clausina e gente Tiedemann, quos superstites esse valde gaudeo. Fidei addictus sum evangelicae. Litterarum elementis imbutus in ludo publico, cui praeest pater carissimus quique est Hemelingae, in oppidulo Hannoverano, ab anno 1902 gymnasii Bremensis, quod Altes Gymnasium nominatur, discipulus fui. Vere anni 1911 testimonio maturitatis instructus Gottingam me contuli, ubi apud philosophorum ordinem nomen professus sum et studiis philologicis et historicis me dedi.

Docuerunt me viri docti Baumann, Bousset, Brandi, Busolt, Koerte †, Lehmann, Leo †, E. Mueller, K. Mueller, Pasquali, Pohlenz, Reitzenstein, Schultz †, Titius, Wackernagel, Wendland †.

Proseminarii philologici et historici sodalis fui, seminarii philologici II per duo semestria, seminarii philologici I per tria semestria, quorum per unum senior fui, moderantibus Pohlenzio, Reitzensteinio, Wendlandio †. Praeterea ad exercitationes historicas benigne me admisit Busolt.

Quibus praeceptoribus omnibus gratias ago quam maximas gratumque animum semper habebo, imprimis vero Maximiliano Pohlenz, qui eximia liberalitate et benignitate studiis meis semper favens ad hoc opusculum scribendum me incitavit neque unquam in eo perficiendo me adiuvare desiit.

THEOLOGY LIBRARY
CLAREMONT, CALIF.

Wichers, Friedrich.
Quaestiones Ovidianae. Gottingae,
Dieterich, 1917.
68p. 24cm.

Diss. Inaug. - Göttingen.
Includes bibliographical references.
Vita.

1. Ovidius Naso, Publius. I. Title.

CCSC/mmb